

**Heveskes, Weiwerd en Oterdum:
Verdwenen, maar (nog) niet weg**

Heveskes, Weiwerd en Oterdum:
Verdwenen, maar (nog) niet weg

Arnoud Prinsen
Begeleider: dr. T. Haartsen
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen

Foto's voorpagina: Weiwerd, Heveskes en Oterdum anno 2006 (door auteur)

Samenvatting

In dit onderzoek staat het verdwijnen van drie plaatsen, namelijk Weiwerd, Heveskes en Oterdum centraal. Door middel van het interviewen van vijftien voormalige bewoners van deze dorpen is geprobeerd om na te gaan welke gevolgen het verdwijnen van de dorpen voor deze voormalige bewoners heeft gehad.

Er is ingegaan op het verschijnsel 'topocide', wat zoveel inhoudt als het opzettelijk laten verdwijnen van plaatsen. Het tweede begrip dat een belangrijke rol speelt in het onderzoek is 'sense of place', wat hier naar voren komt als de band die mensen met plaatsen hebben. In de context van het verdwijnen van de dorpen zijn deze twee begrippen met elkaar verbonden, zodat kon worden nagegaan wat de gevolgen van de 'topocide' voor de 'sense of place' van de voormalige bewoners van de verdwenen dorpen zijn.

Aan de ene kant is er gekeken naar de 'sense of place' zoals die was voordat het dorp was verdwenen. Uit de interviews komt naar voren dat de herinneringen aan het dorp voordat het was verdwenen positief zijn gebleven. Daarnaast wordt er ingegaan op de huidige 'sense of place' met de locatie waar zich vroeger de dorpen bevonden. Deze huidige locatie wordt door de geïnterviewde ex-bewoners als negatief ervaren, maar desondanks bezoeken alle geïnterviewden de locatie nog regelmatig. Alle geïnterviewde ex-bewoners geven dan ook aan nog een band met de verdwenen plaats te hebben, door herinneringen aan die plaats. En het verdwijnen van de dorpen wordt dan ook als negatief ervaren.

Uiteindelijk blijkt het zo te zijn dat de 'sense of place' van het voormalige dorp positief is, maar dat de 'sense of place' op de locatie waar vroeger ooit het dorp lag als negatief wordt ervaren.

Index

Samenvatting

1. Inleiding	5
1.1 Aanleiding onderzoek	5
1.2 Onderzoeksvragen	6
1.3 Relevantie onderzoek	7
2. Theorie	8
2.1 Inleiding	8
2.2 'Topocide'	8
2.3 Gedwongen migratie	9
2.4 'Gentrification'	11
2.5 Het verschil tussen het feit of een deel, of het geheel verdwijnt	13
2.6 De gevolgen van een gedwongen verhuizing	14
2.7 'Sense of place'	16
2.8 'Sense of place' voor, tijdens en na het verdwijnen van de plaats	16
2.9 Conclusie	19
3. Methodologie	20
3.1 Inleiding	20
3.2 Literatuuronderzoek	20
3.3 Interviews	20
3.4 Archiefonderzoek	23
3.5 Het onderzoeksproces	24
4. De achtergrond bij het verdwijnen van de dorpen	25
4.1 Inleiding	25
4.2 De tijdsgeest tijdens het verdwijnen van de drie dorpen	25
5 Oterdum	27
5.1 Inleiding	27
5.2 Oterdum toen en nu	27
5.3 Interviewresultaten: voor het verdwijnen	28
5.4 Interviewresultaten: tijdens het verdwijnen	29
5.5 Interviewresultaten: na het verdwijnen	30
5.6 'Sense of place' van de voormalige Oterdummers	31
6 Heveskes	32
6.1 Inleiding	32
6.2 Heveskes toen en nu	32
6.3 Interviewresultaten: voor het verdwijnen	34

6.4 Interviewresultaten: tijdens het verdwijnen	35
6.5 Interviewresultaten: na het verdwijnen	36
6.6 ‘Sense of place’ van de voormalige Heemskers	37
7 Weiwerd	38
7.1 Inleiding	38
7.2 Weiwerd toen en nu	38
7.3 Interviewresultaten: voor het verdwijnen	40
7.4 Interviewresultaten: tijdens het verdwijnen	41
7.5 Interviewresultaten: na het verdwijnen	42
7.6 ‘Sense of place’ van de voormalige Weiwerders	42
8 Conclusie	44
8.1 Inleiding	44
8.2 Gecombineerde interviewresultaten van de drie dorpen samen	44
8.3 Eindconclusie	45
Literatuurlijst	46
• Literatuur	46
• Archiefstukken	48
• Website	48
Bijlagen	49
• Bijlage 1: Oproep Dagblad van het Noorden	49
• Bijlage 2: Interviewvragen	50

1. Inleiding

1.1 Aanleiding onderzoek

De eerste aanleiding voor dit onderzoek was het feit dat in de zomer van 2005 in de Gazastrook een begin gemaakt werd met het ontruimen van de woningen van Israëliische kolonisten. De kolonisten die niet wilden vertrekken werden door het leger gedwongen om hun huizen te verlaten. Uit de beelden op de televisie bleek dat het verplicht verlaten van hun woning bij veel mensen met nogal wat emoties gepaard ging. Nadat de kolonisten waren vertrokken werd eerst alle bebouwing afgebroken voordat het gebied aan de Palestijnen werd overgedragen. Hierdoor waren alle sporen van de voormalige bebouwing verdwenen.

Enige tijd later moest voor het vak 'Making Places' het boek 'Landscapes' van Winchester, Kong en Dunn (2003) gelezen worden. In dit boek stond in het hoofdstuk over 'Contested Places' een stuk over de plaats Howdendyke in Groot-Brittannië. Deze plaats onderging hetzelfde lot als de plaatsen in de Gazastrook waar de kolonisten hadden gewoond, want ook deze plaats werd van de kaart geveegd. In het kader van het onderzoek naar het verdwijnen van Howdendyke kwam de onderzoeker, Porteous Douglas, tot het woord 'topocide', wat zoveel inhoudt als het opzettelijk laten verdwijnen van een plaats.

Aangezien plaatsen en de 'sense of place' van mensen binnen de opleiding Culturele Geografie een belangrijke rol spelen, leek het interessant om dit verdwijnen van plaatsen te onderzoeken en om dan voornamelijk te kijken naar wat de gevolgen van dit verdwijnen van de plaats voor de bewoners zijn.

Bij het verdwijnen van de plaats verdwijnt ook het thuis van deze mensen. Dit thuis was een belangrijke plek in het leven van de bewoners, want dit is immers de plek die voor deze bewoners een centrale rol speelde in hun leven (Cresswell, 2004). Wat doet dat met die mensen nu de plek die belangrijk voor hen is geweest opzettelijk wordt opgeheven? De mensen hebben herinneringen aan deze plek en ook bij de identiteit van deze mensen heeft de plek een rol gespeeld. Daarnaast is een plaats niet iets van alleen maar individuen, maar is er ook sprake van een gemeenschap. Wat doet het verdwijnen van een plaats met een gemeenschap? Verdwijnt die ook of blijft die op de een of andere manier bestaan?

Na enig zoeken bleek dat er in het noordoosten van de provincie Groningen, in de buurt van Delfzijl, ook een aantal dorpen was verdwenen, namelijk Oterdum, Heveskes en Weiwerd (zie figuur 1.1).

Deze drie verdwenen dorpen bleken een geschikte mogelijkheid om 'topocide' te onderzoeken, omdat de ligging in de nabijheid van Groningen de mogelijkheid bood om ex-bewoners van deze dorpen te kunnen interviewen. Bij dit onderzoek draait het dan ook voornamelijk om de ervaringen van deze ex-bewoners van de verdwenen dorpen. De hoofdvraag van dit onderzoek is dan ook de volgende:

Welke betekenis kennen de voormalige bewoners van de verdwenen dorpen Heveskes, Oterdum en Weiwerd toe aan deze dorpen?

De doelstelling van het onderzoek ligt in het verlengde van deze hoofdvraag. De doelstelling is namelijk om meer inzicht te verkrijgen in de gevolgen, op de lange termijn, die het verdwijnen van een plaats heeft voor de ex-bewoners van deze plaats.

De hoofdvraag heeft dus betrekking op het verdwijnen van de drie dorpen in het noordoosten van de provincie Groningen. Het onderzoeksdoel is om proberen inzicht te verschaffen in wat de gevolgen zijn van het verdwijnen van voormalige woonplekken voor de ex-bewoners van deze plekken.

Figuur 1.1 De ligging van Delfzijl en van de drie verdwenen dorpen.

1. Oterdum
2. Heveskes
3. Weiwerd

Bron: ANWB (1987, bewerkt).

1.2 Onderzoeksvragen

De in paragraaf 1.1 gepresenteerde hoofdvraag leidt tot een aantal onderzoeksvragen. De eerste twee onderzoeksvragen gaan in op de twee begrippen 'topocide' en 'sense of place'. Wat houden deze twee begrippen precies in en in hoeverre verandert de 'sense of place' door 'topocide'? Hierbij gaat het om een literatuurstudie, waarbij wordt gekeken naar wat er al bekend is over deze twee verschijnselen om zodoende na te kunnen gaan of dit ook voor de dorpen Heveskes, Weiwerd en Oterdum geldt. Dit wordt in hoofdstuk twee behandeld.

Nadat in hoofdstuk twee de theorie is behandeld wordt in hoofdstuk drie ingegaan op de methodologie. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de manier van dataverzameling en data-analyse. De dataverzameling bestaat, zoals vermeld, voor een deel uit een literatuurstudie. Maar aangezien het in het onderzoek draait om de gevolgen van het verdwijnen van de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum voor de voormalige bewoners van deze dorpen is een belangrijk deel van de dataverzameling het interviewen van deze ex-bewoners. Hoe zijn deze bewoners gevonden en welke vragen zijn aan ze voorgelegd? De derde manier waarop data is verzameld is door middel van archiefonderzoek, ook hier wordt op ingegaan.

In hoofdstuk vier wordt een beeld geschetst van de tijdsgeest tijdens het verdwijnen van de drie dorpen. Hierna worden in de hoofdstukken vijf, zes en zeven de dorpen Oterdum, Heveskes en Weiwerd elk apart behandeld. In elk van deze hoofdstukken wordt allereerst ingegaan op de vraag hoe het verdwijnen van het dorp in zijn werk is gegaan en hoe de

huidige situatie op de plek van het dorp is. Hierna worden de resultaten van de interviews met de voormalige bewoners van het dorp gepresenteerd.

In het laatste hoofdstuk wordt er gekeken naar de gecombineerde interviewresultaten van alle drie de dorpen samen, om zodoende na te kunnen gaan in hoeverre er overeenkomsten en verschillen tussen de drie verdwenen dorpen bestaan. Uiteindelijk wordt in dit hoofdstuk geprobeerd om een antwoord te geven op de eerder genoemde onderzoeksvragen.

1.3 Relevantie onderzoek

De maatschappelijke relevantie van het onderzoek ligt in het verlengde van het onderzoeksdoel. Aangezien de woonplek voor veel mensen een belangrijke rol in hun leven speelt (Cresswell, 2004), is het maatschappelijk interessant om na te gaan wat het verdwijnen van deze plek voor gevolgen heeft om zodoende in de toekomst bij het in overweging nemen van het laten verdwijnen van een plek rekening te kunnen houden met de gevolgen die het verdwijnen van een plek heeft voor de betrokken mensen. Aangezien het grootste gedeelte van de bebouwing van de dorpen tegen het midden van de jaren zeventig was verdwenen, alleen in Weiwerd heeft de sloop langer geduurd, is het bij dit onderzoek mogelijk om na te gaan hoe de bewoners van deze plaatsen nu terug kijken op het verdwijnen van de dorpen. Het is dus mogelijk om niet alleen na te gaan hoe de ex-bewoners van de drie verdwenen dorpen tijdens het verdwijnen na hun dorp keken, maar ook hoe ze nu, na langere tijd, terugkijken op het verdwijnen van hun dorpen.

De wetenschappelijke relevantie volgt uit het voorgaande, want alhoewel er in de wetenschappelijke literatuur regelmatig wordt geschreven over het verdwijnen van plaatsen wordt er nauwelijks ingegaan op de gevolgen voor de betrokken bewoners. Dit onderzoek probeert dan ook om een verbinding te maken tussen het verdwijnen van plekken (oftewel 'topocide') en de gevoelens die bewoners van een plek hebben over die plek (oftewel de 'sense of place').

2. Theorie

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het verdwijnen van plaatsen behandeld. In de eerste plaats wordt gekeken naar het begrip ‘topocide’. Wat houdt het in en wanneer is het ontstaan? Verder wordt uitgelegd hoe het begrip ‘topocide’ gerelateerd kan worden aan verschillende vormen van migratie en verhuizen. Het is immers zo dat bij ‘topocide’ de plaats verdwijnt en dat de bewoners meestal blijven bestaan, maar deze bewoners zijn verplicht om te verhuizen of om te migreren.

In het geval van het verdwijnen van de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum is de oorzaak van de gedwongen verhuizing het feit dat het huis waarin de mensen woonden is verdwenen. Een gedwongen verhuizing of migratie hoeft echter niet altijd gepaard te gaan met het verdwijnen van een plaats, wat wel een voorwaarde is voor ‘topocide’. Dit verschil is van belang voor de rest van het onderzoek aangezien er niet alleen wordt gekeken naar de gevolgen van de gedwongen verhuizing, maar er juist wordt gekeken naar de gevolgen van het verdwijnen van een plaats voor de voormalige bewoners van die plaats. Verder is het nog belangrijk om na te gaan op welke verschillende manieren een plaats kan verdwijnen en of die verdwijning tijdelijk of definitief is. In het kader hiervan wordt er aandacht besteed aan ‘gentrification’ en aan het feit of een verandering in functie ook kan betekenen dat een plaats verdwijnt. Zowel de verschijnselen gedwongen verhuizing als migratie vertonen overeenkomsten met ‘topocide’, maar het hangt van de interpretatie van de definitie van ‘topocide’ af of het wel of niet ‘topocide is’, dit wordt in paragraaf 2.4 en 2.5 toegelicht.

Hierna worden in paragraaf 2.6 de gevolgen van een gedwongen verhuizing, die dus ook bij het verdwijnen van de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum een rol spelen, behandeld.

Waarna in paragraaf 2.7 wordt ingegaan op het begrip ‘sense of place’ om zodoende na te kunnen gaan wat voor een band mensen met hun woonplaats hebben. Hierna wordt in paragraaf 2.8 ingegaan op de band met de plaats voor, tijdens en na het verdwijnen van de plaats en of die band tijdens het verdwijningsproces ook verandert.

2.2 ‘Topocide’

Het woord ‘topocide’ werd in 1989 geïntroduceerd door Douglas Porteous in het boek: ‘Planned to death, the deliberate annihilation of a place called Howdendyke’. Hierin wordt topocide omschreven als: ‘the deliberate killing of a place’ (Douglas Porteous 1989, p. XI). Het boek gaat over het geleidelijk verdwijnen, of zoals in het boek wordt gesteld vermoorden, van de plaats Howdendyke in Engeland. Deze plaats, gelegen aan de Noordzeekust tussen Hull en York, werd sinds het einde van de jaren zestig steeds verder opgeslokt door de zich daar ontwikkelende industrie. Alhoewel Howdendyke nooit een erg grote plaats is geweest, in haar bloeiperiode kende het maar 200 inwoners, had het verdwijnen van de plaats voor de bewoners toch grote gevolgen.

‘Topocide’ leidt er dus toe dat de bewoners van de plaats gedwongen worden om te verhuizen. Er is redelijk veel onderzoek gedaan naar de gevolgen van gedwongen migratie en gedwongen verhuizingen, maar meestal wordt hierbij vooral aandacht besteed aan wat de gevolgen van de verhuizing zijn en niet zozeer aan wat de gevolgen van het verdwijnen van de plaats voor de ex-bewoners zijn. Met als gevolg dat over ‘topocide’ (nog) niet veel literatuur beschikbaar is, maar aangezien ‘topocide’ altijd leidt tot een gedwongen verhuizing stemt een deel van de gevolgen van ‘topocide’ wel overeen met de gevolgen van een

verplichte verhuizing of migratie. Daarnaast moet er dan echter nog gekeken worden naar de gevolgen van het verdwijnen van een plaats voor de bewoners van die plaats.

2.3 Gedwongen migratie

Binnen het onderzoek naar migratie wordt veelal een onderscheid gemaakt tussen gedwongen en niet gedwongen migratie. Niet gedwongen migratie wordt gezien als een vorm van migratie waarbij de migrant zelf de beslissing neemt om te migreren, ook al is het in veel gevallen natuurlijk wel de vraag of het echt om vrijheid van handelen gaat. Bijvoorbeeld in situaties van extreme armoede kan de vraag worden gesteld of de potentiële migrant wel een keuze heeft tussen blijven op de huidige plaats, zonder veel toekomstperspectief, of migreren en op zoek gaan naar een betere toekomst (Boyle, Halfacree en Robinson, 1998).

Daarnaast bestaat er gedwongen migratie en dit is een vorm van migratie die op dit onderzoek van toepassing is. Bij gedwongen migratie kan ook nog weer onderscheid worden gemaakt tussen verschillende redenen voor de gedwongen migratie. Zo kan er onderscheid gemaakt worden tussen mensen die gedwongen moeten migreren, omdat ze moeten vluchten voor een levensbedreigende situatie en mensen die moeten verhuizen vanwege infrastructurele projecten, waarbij de woonplaats van de gedwongen migranten in de weg ligt bij de uitvoering van het project (Hansen en Oliver-Smith, 1982).

Bij het vluchten voor levensbedreigende situaties kan het gaan om verschillende oorzaken waarom het leven wordt bedreigd. Een veel voorkomende oorzaak is het vluchten vanwege een oorlog. Daarnaast kan er gedacht worden aan andere levensbedreigende menselijke activiteiten (bv. onderdrukking) of om het vluchten voor natuurrampen. Hier kan nog weer een onderscheid gemaakt worden tussen het feit dat de vlucht gepland kan worden of, zoals meestal in het geval van een natuurramp, de vlucht abrupt is (Graham, 2004).

Daarnaast is het feit of de vluchtelingen al dan niet weer naar huis terug kunnen keren van belang. Heeft de natuurramp het huis vernietigd (zoals bijvoorbeeld bij een grote brand) of is het huis alleen tijdelijk niet bewoonbaar (zoals bijvoorbeeld bij een situatie van hoog water). Ook voor het vluchten voor oorlogsgeweld geldt dat de vlucht tijdelijk kan zijn of permanent. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat de vluchtelingen nadat de oorlog is afgelopen weer terug naar huis kunnen gaan omdat de situatie weer veilig is. Hierbij is het overigens wel de vraag of de vluchtelingen die weer terugkeren ook weer daadwerkelijk naar hun eigen huis kunnen terugkeren. Zo is de oorlog in het voormalige Joegoslavië inmiddels afgelopen, maar is het voor teruggekeerde vluchtelingen soms niet mogelijk om terug te gaan naar hun huis omdat het huis inmiddels bewoond wordt door nieuwe bewoners. In dit geval speelt ook vaak een verschil in etnische achtergrond een rol. Zo kan het voorkomen dat plaatsen waar voor de oorlog mensen met verschillende etnische achtergronden woonden nu worden overheerst door een etnische groep en de oorspronkelijk bewoners van een andere etnische groepering niet meer welkom zijn.

Daarnaast is het zo dat er vluchtelingen zijn die weliswaar kunnen terugkeren naar hun voormalige woonplaats, maar niet naar hun huis, omdat het vernietigd is. In sommige gevallen bestaat dan echter de mogelijkheid om op dezelfde plek hun huis weer opnieuw op te bouwen. Een voorbeeld hiervan is het New Orleans naar de orkaan Katherina. Deze orkaan heeft vele huizen vernietigd, maar de plek waar het huis heeft gestaan kan in vele gevallen wel weer opnieuw gebruikt worden om een nieuw huis te bouwen.

Als nu van de bovenstaande gevallen wordt nagegaan of er wel of geen sprake is van 'topocide', dan blijkt het moeilijk te zijn om elk geval precies te classificeren. Wanneer 'topocide', zoals in paragraaf 2.2 vermeld, het opzettelijk vermoorden van een plaats is, zijn een aantal van de bovenstaande situaties geen 'topocide'.

In de eerste plaats kan een natuurramp niet worden gezien als een vooropgezet plan. Een natuurramp is iets wat spontaan gebeurt en in zoverre is het dus geen ‘topocide’, want dat moet opzettelijk gebeuren. Bovendien verdwijnt de plaats vaak niet helemaal, maar is het nog weer mogelijk om de plaats weer op te bouwen. De vraag is dan natuurlijk wel of de nieuw gebouwde plaats een voortzetting is van de vroegere plaats of dat de nieuw gebouwde plaats een nieuwe plaats is, op deze vraag wordt in de volgende paragraaf verder ingegaan, omdat dezelfde vraag ook geldt voor plaatsen waar sprake is van ‘gentrification’.

Aangezien het in dit onderzoek gaat om plaatsen die definitief zijn verdwenen, lijken vooral de situaties waarbij het niet mogelijk is om terug te keren naar de oorspronkelijke plaats van belang, omdat de gevolgen die de bewoners ondervinden in dit geval veel op elkaar zouden kunnen lijken.

Ook hier kan echter nog weer een onderscheid worden gemaakt, want voor een politieke vluchteling kan de oorspronkelijke plaats nog wel blijven bestaan, maar zolang het land onveilig voor hem blijft, kan deze onveiligheid ervoor zorgen dat de plek onbereikbaar wordt. Dit is niet het geval met de verdwenen dorpen uit dit onderzoek, want voor de ex-bewoners is het nog altijd mogelijk om naar de plek waar het dorp ooit stond terug te gaan. De locatie waar het dorp stond is nog altijd bereikbaar, datgene wat zich op de locatie bevindt is echter wel veranderd. Voor de politieke vluchteling geldt exact het omgekeerde, datgene wat zich op de locatie bevindt kan nog altijd hetzelfde zijn, maar de plaats kan voor deze vluchteling net zo goed zijn verdwenen, omdat de plaats niet meer bezocht kan worden. De gevolgen die de verplichte verhuizing op het moment van de verhuizing met zich meebrengen kunnen echter wel grotendeels gelijk zijn in beide situaties.

Verder moet er nog onderscheid gemaakt worden tussen het feit of er sprake is van een gedwongen migratie of een gedwongen verhuizing. In de literatuur is het onderscheid tussen deze beide niet altijd even duidelijk, maar over het algemeen wordt het verschil als volgt gedefinieerd. Bij een gedwongen verhuizing blijft de persoon die gedwongen wordt te verhuizen in het hetzelfde land wonen, bij een gedwongen migratie daarentegen ligt de plaats waaruit de bewoners moeten vertrekken in een ander land dan de plaats waar de bewoners naartoe vertrekken. Het verschil zit dus in het wel of niet overschrijden van een landsgrens (Boyle, Halfacree en Robinson, 1998).

Dit lijkt misschien een klein verschil maar er zitten wel degelijk verschillen tussen migreren en verhuizen. Zo kan een gedwongen migratie naar een ander land ook leiden tot bijvoorbeeld taalproblemen en cultuurverschillen, waarbij dat voor een gedwongen verhuizing meestal veel minder geldt. In dit onderzoek gaat het veelal om gedwongen verhuizing, waarbij het echter ook mogelijk is dat de bewoner die gedwongen moet verhuizen kiest voor migratie. Maar deze vorm van migratie is nog wel verschillend van gedwongen migratie, want bij gedwongen migratie is het niet mogelijk om in het land van oorsprong te blijven wonen, vanwege bijvoorbeeld oorlogsgeweld. Dit in tegenstelling tot het onderwerp van dit onderzoek waarbij het wel mogelijk was om naar een andere plaats in Nederland te verhuizen. Bij gedwongen migratie is het niet mogelijk om te verhuizen binnen het land van oorsprong, er kan alleen gemigreerd worden naar een ander land, terwijl bij gedwongen verhuizing de persoon in kwestie de keuze heeft tussen het verhuizen naar een andere plek binnen hetzelfde land of naar een plek buiten het land van oorsprong. De gedwongen verhuizer heeft meer keuzevrijheid in zijn te kiezen nieuwe woonplek dan de gedwongen migrant.

De tweede vorm van verplicht verhuizen is het verhuizen vanwege infrastructurele projecten, wat in het Engels wordt aangeduid als ‘development-induced relocation’ (Hansen en Oliver-Smith, 1982). Deze vorm van verplichte verhuizing is ook weer onder te verdelen.

Aan de ene kant kan de gedwongen verhuizing een gevolg zijn van een project waarbij de intentie van het project is om de situatie van de gedwongen verhuizers te verbeteren

(bijvoorbeeld het ongeschikt verklaren van een bepaald gebied als gevolg van verontreiniging).

Aan de andere kant kan de gedwongen verhuizing een gevolg zijn van ontwikkelingen waarbij de bewoners van een plaats in de weg zitten bij de ontwikkeling. Een voorbeeld hiervan is het aanleggen van stuwmeren, waarbij een bepaald gebied waar nu nog mensen wonen onder water wordt gezet, waarbij de bewoners van de onder water te zetten plaats dus in de weg zitten van de ontwikkeling van het stuwmeer (Morvaridi, 2004).

Deze tweede vorm van verplicht verhuizen heeft de meeste raakvlakken met de situatie in de verdwenen dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum, aangezien het hier ook ging om het verplicht verhuizen vanwege grote infrastructurele ontwikkelingen.

Er kan nog weer een onderscheid gemaakt worden tussen infrastructurele ontwikkelingen die de voormalige plaats onbereikbaar maken en infrastructurele projecten waarbij datgene wat zich op de plaats bevindt verandert, maar waarbij de plaats nog wel altijd bereikbaar is. Het verschil kan duidelijk gemaakt worden met het voorbeeld van het stuwmeer. Als immers de te verdwijnen plaats onder water wordt gezet is het niet meer mogelijk om de plek waar de plaats was te bezoeken, of er moeten al extreme pogingen worden gedaan zoals bijvoorbeeld een duikexcursie. Het is echter ook mogelijk dat de woonplaats wordt vernietigd en dat er bijvoorbeeld een snelweg voor in de plaats komt en in dit geval is het nog steeds mogelijk om de plek (de geografische locatie op aarde) waar de plaats was te bezoeken. Of de plaats wel of niet nog bereikbaar is kan gevolgen hebben voor de manier waarop na de gedwongen verhuizing tegen de plek wordt aangekeken.

Bij gedwongen migratie vanwege infrastructurele projecten is over het algemeen altijd sprake van 'topocide', want in het kader van het project verdwijnt de plaats immers. Ook hier wordt echter weer verwezen naar de volgende paragraaf, want 'gentrification' zou ook gezien kunnen worden als een infrastructureel project, waarbij de vraag of er wel of niet sprake is van 'topocide' dan voornamelijk draait om de vraag of de plaats voor en na de 'gentrification' wezenlijk verschilt en of de oorspronkelijke plaats dus verdwenen is.

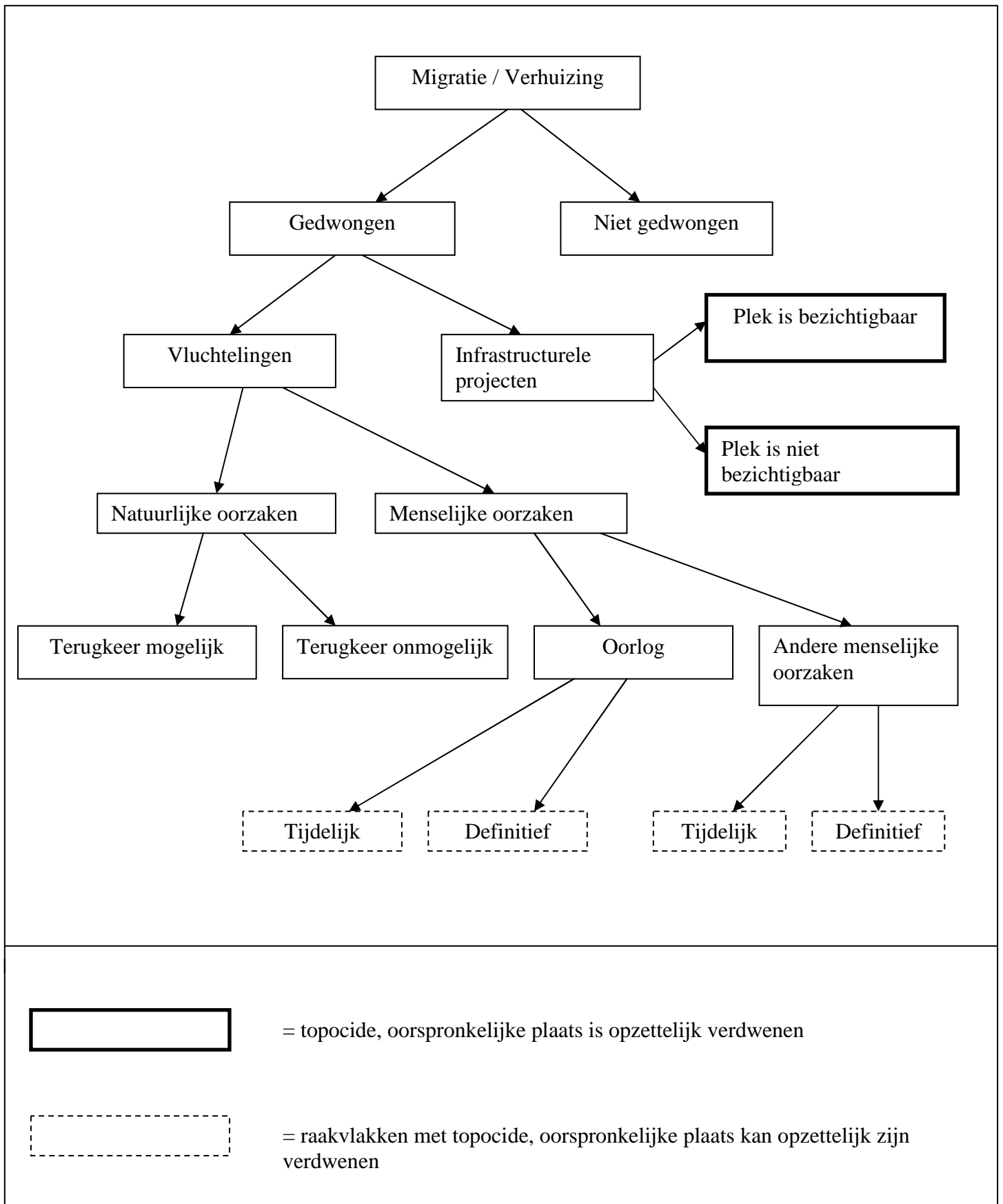
In figuur 2.1 wordt het bovenstaande verhaal kort samengevat in een stroomdiagram, waarbij ook wordt aangegeven welke vormen van migratie en verhuizing het meeste gemeen hebben met de gedwongen verhuizing als gevolg van 'topocide'.

Aangezien er niet veel specifieke informatie beschikbaar is over de gevolgen van 'topocide' en er bij 'topocide' altijd sprake is van gedwongen verhuizing, kan er ook gekeken worden naar verschijnselen die raakvlakken hebben met 'topocide' om zodoende na te gaan welke gevolgen een gedwongen verhuizing voor mensen kunnen hebben en zodoende proberen na te gaan welke gevolgen 'topocide' kan hebben voor de betrokken mensen. Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat bij dit onderzoek naar Weiwerd, Heveskes en Oterdum de dorpen grotendeels zijn verdwenen en er dus een verschil kan bestaan met situaties waarin er wel sprake is van een gedwongen verhuizing, maar waarbij de plaats waaruit vertrokken moet worden wel blijft bestaan.

2.4 'Gentrification'

Een probleem bij het verschijnsel 'topocide' is of het voldoende is voor een plaats om een verandering te ondergaan om als 'topocide' geassocieerd te worden of dat de plaats daadwerkelijk helemaal moet verdwijnen om 'topocide' genoemd te worden. Het is natuurlijk sowieso de vraag of een plek op aarde ooit helemaal kan verdwijnen. Bij het verdwijnen van een plaats wordt immers wel wat weggehaald, maar er blijft altijd nog een stuk aarde over waar datgene wat is weggehaald heeft bestaan en in zoverre is de plaats dus misschien wel verdwenen, maar is de locatie blijven bestaan.

Figuur 2.1 De positionering van 'topocide' binnen de verschillende vormen van verhuizen en migreren.

Een voorbeeld kan dit duidelijk maken. In de tweede wereldoorlog is er sprake geweest van grootschalige bombardementen op steden in Duitsland. Hierbij werden grote delen van de bebouwde omgeving vernietigd. Ervan uitgaande dat ‘topocide’ de opzettelijke vernietiging van een plaats is, zou dit gezien kunnen worden als een vorm van ‘topocide’. Wat echter wel van belang is, is het feit dat de meeste van de gebombardeerde steden na de oorlog weer zijn opgebouwd en de vraag is dan ook of de bewoners van een dergelijke plek, voor zover ze de bombardementen hebben overleefd, de opnieuw gebouwde stad als een voortzetting van het oude of als een nieuw begin zien (Hewitt, 1983). Er zit een verschil tussen beide gevallen, want in het eerste geval is er sprake van dezelfde inhoud op dezelfde plek, terwijl er in het tweede geval sprake is van een andere inhoud op dezelfde plek. Voor de bewoners kan dit van belang zijn omdat er in het eerste geval alleen sprake is van een tijdelijke onderbreking van de plek terwijl er in het tweede geval sprake is van een definitief verdwijnen van de plek.

Bij ‘gentrification’ speelt dezelfde kwestie. ‘Gentrification’ houdt in dat een in verval geraakt goedkoop (woon)gebied in een stad wordt overgenomen door mensen van buiten de wijk die de wijk opknappen en er zodoende voor zorgen dat de wijk steeds aantrekkelijker wordt. De woningprijzen stijgen en de oorspronkelijke bewoners kunnen deze prijzen niet meer betalen en dus moeten ze (verplicht) verhuizen (Braconi en Freeman, 2004). Deze verplichte verhuizing heeft raakvlakken met de vorm van verhuizing die ontstaat bij ‘topocide’. Ook hier is immers sprake van verplichte verhuizing, maar niet omdat de bewoners de huur niet meer kunnen betalen, maar omdat er een andere bestemming voor de plek wordt gezocht.

Het verschil tussen ‘gentrification’ en het verdwijnen van de dorpen Oterdum, Heveskes en Weiwerd heeft dan ook betrekking op de oorzaak van de verplichte verhuizing. Bij de ‘topocide’ in Weiwerd, Heveskes en Oterdum moesten de bewoners verhuizen omdat er een andere bestemming voor het gebied kwam, terwijl bij ‘gentrification’ de functie van het gebied over het algemeen ongewijzigd blijft, namelijk woongebied, maar dan nog moeten de oorspronkelijke bewoners ook verhuizen.

Het verschil komt uiteindelijk op het volgende neer. In beide situaties, zowel bij ‘topocide’ als bij ‘gentrification’, staan er op een plek huizen, waar mensen wonen, die een plaats vormen. Bij ‘gentrification’ blijven op de plek huizen staan en blijven er (dezelfde?) mensen wonen, en dus blijft (dezelfde?) plaats bestaan. Bij ‘topocide’ verdwijnen de huizen en ook de mensen en verdwijnt de plaats. Het is dus de vraag in hoeverre bij ‘gentrification’ dezelfde plaats blijft bestaan als voor die tijd of dat de oude plaats wordt vernietigd en er op dezelfde plaats een nieuwe plaats wordt gebouwd, dit speelt helemaal als in sommige gevallen van ‘gentrification’ ook de namen van straten worden gewijzigd om zodoende een nieuw en positief imago voor het gebied te creëren (Alicea, 2001). Het verschil met de situatie van Weiwerd, Heveskes en Oterdum is dat daar de functie van het gebied wel degelijk veranderde van woongebied naar (hoofdzakelijk) industriegebied.

Het verplichte verhuizen kan in beide gevallen voor de bewoners grotendeels tot dezelfde gevolgen leiden. Bij ‘gentrification’ kunnen de ex-bewoners van het gebied echter nog altijd naar het gebied terugkeren en er zelfs nog weer gaan wonen, maar voor de bewoners van de verdwenen dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum is dit niet mogelijk. Het kan zijn dat dit tot een verschil leidt in de manier waarop na de verhuizing tegen de ex-woonplek wordt aangekeken.

2.5 Het verschil tussen het feit of een deel, of het geheel verdwijnt

De dorpen Heveskes en Oterdum zijn voor een groot deel helemaal verdwenen. De beste manier om dat te illustreren is het feit dat de plaatsnamen Oterdum en Heveskes zijn verdwenen. Was het eerder mogelijk om het bord met de naam Oterdum te traceren,

tegenwoordig kan dat niet meer, want het bord staat er niet meer. De plaats is dus helemaal verdwenen.

Dit is een verschil met het verdwijnen van een deel van een plaats. Het is dan immers nog wel mogelijk dat de plaats zelf blijft bestaan. Zo kan bijvoorbeeld een wijk in een plaats verdwijnen, maar kan de plaats zelf blijven bestaan. In Weiwerd geldt dit ook, want het bord met de naam Weiwerd bestaat nog altijd. Al gaat het nog maar om een paar huizen die nog overeind staan.

Voor een groot deel is het bovenstaande terug te voeren op een schaalkwestie. Als een wijk in een stad verdwijnt is er immers sprake van ‘topocide’ van die wijk, maar nog niet van de stad. De bewoners van de wijk kunnen verhuizen naar een andere wijk in de stad. Als een dorp daarentegen helemaal verdwijnt kunnen de bewoners ook niet verhuizen naar een huis ergens anders in het dorp. Als het voor een persoon nu belangrijk is om zich te kunnen identificeren met het dorp of de stad leidt ‘topocide’ van de wijk in de stad dus tot andere gevolgen dan ‘topocide’ van het dorp. Identificatie met het dorp is door het verdwijnen van het dorp immers moeilijk geworden, waarbij de stadsbewoner het voordeel heeft dat de stad blijft bestaan (Kleinhans, 2003).

Dit is van belang omdat de literatuur die beschikbaar is over het verdwijnen van plaatsen veelal betrekking heeft op delen van steden die verdwijnen. Maar in het geval van de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum is niet een deel verdwenen, maar is het (bijna) geheel verdwenen en dit hoeft in principe niet dezelfde gevolgen te hebben als een stad waarvan een deel verdwijnt, omdat in dat geval de persoon kan verhuizen binnen de woonplaats, terwijl in het andere geval de persoon een nieuwe woonplaats moet zoeken. De manier waarop dit van invloed is op de betrokken persoon hangt af van de mate waarin de persoon zich identificeert met de plek.

Uiteindelijk leidt ‘topocide’, het opzettelijk vernietigen van een plaats, voor de bewoners van die plaats tot een gedwongen verhuizing. Er is binnen de literatuur over migratie veel geschreven over de gevolgen van gedwongen verhuizingen, maar er moet bij dit onderzoek rekening worden gehouden met het feit dat een gedwongen verhuizing niet altijd het gevolg is van een plaats die moet verdwijnen. Terwijl bij dit onderzoek de plaatsen juist wel zijn verdwenen.

2.6 De gevolgen van een gedwongen verhuizing

Een gedwongen verhuizing, waarvan ‘topocide’ de oorzaak kan zijn, kan leiden tot veel stress. De stress die voortkomt uit een gedwongen verhuizing vormt een groot verschil met de gevolgen van een niet gedwongen verhuizing, want hierbij is meestal alleen maar sprake van heimwee. Deze stress als gevolg van een gedwongen verhuizing kan onderverdeeld worden in drie verschillende soorten stress, namelijk fysiologische stress, psychologische stress en sociaal-culturele stress (Hansen en Oliver-Smith, 1982).

Fysiologische stress heeft betrekking op de lichamelijke gezondheid van de betrokkene. De lichamelijke gezondheid gaat als gevolg van stress meestal achteruit. Er zou dan gekeken kunnen worden naar bijvoorbeeld een toename in het aantal sterfgevallen voor en na de verhuizing. Een empirische onderbouwing van zo’n studie is echter niet mogelijk, omdat iedereen moet verhuizen en het is dus niet na te gaan of de verhoogde sterfte inderdaad gerelateerd is aan de verhuizing of dat het zonder de verhuizing ook was gebeurd. Uit interviews met personen die een gedwongen verhuizing hebben ondergaan blijkt echter wel vaak dat deze zelf vinden dat de verhuizing invloed had op hun lichamelijke gezondheid.

De tweede vorm van stress, de psychologische stress, bestaat uit vier verschillende vormen. Ten eerste kan er sprake zijn van een traumagevoel, dit speelt vooral bij vluchtelingen als het vertrek abrupt was of in het geval van een oorlogssituatie. Ten tweede kan er sprake zijn van

een schuldgevoel over het feit dat jij het overleefd hebt of bent kunnen vertrekken en dat de achterblijvers minder gelukkig waren. Deze vorm van psychologische stress heeft ook voornamelijk betrekking op vluchtelingen. De derde vorm van psychologische stress is het treuren om het verloren thuis. Dit gaat om thuis in de brede betekenis, dus niet alleen het huis waarin de persoon die moest vertrekken woonde, maar ook het verlies van de hele gemeenschap en de omgeving waarin hij of zij woonde (Cuba en Hummon, 1993). De laatste vorm van psychologische stress heeft te maken met het feit dat de toekomst voor de betrokkenen erg onzeker is. De geruchten over de gedwongen verhuizing steken vaak al jaren van tevoren de kop op, zonder dat de bewoners van de te verdwijnen plaats precies weten wat er gaat gebeuren. Dit speelt meestal als de gedwongen verhuizing een gevolg is van infrastructurele projecten. Bij bijvoorbeeld de aanleg van een stuwmeer moeten er eerst langdurige studies worden uitgevoerd om na te gaan of het rendabel is om een meer aan te leggen. Voor de betrokken bewoners kan dit er dan dus toe leiden dat ze niet goed weten of het meer er nu wel of niet komt en dus ook of ze wel of niet moeten vertrekken. De manier waarop veel van de betrokken personen omgaan met deze vorm van stress is een 'business-as-usual-methode'. Dit houdt in dat de bewoners van de plaats die dreigt te verdwijnen liever niet onder ogen zien dat de plaats verdwijnt, omdat dit te moeilijk is. Ze gaan dus gewoon door met hun dagelijkse gang van zaken, daarbij wel probeerend om zich zo sterk mogelijk tegen het verdwijnen te verzetten (McDowell, 1996).

De derde vorm van stress, de sociaal-culturele stress, heeft betrekking op de economische, politieke en culturele effecten van de gedwongen verhuizing. Er valt dan te denken aan het verlies van werk of langere reistijden naar het werk door de verhuizing, of het wegvallen van de contacten die de ex-bewoners van de plaatsen met elkaar hadden. Denk bijvoorbeeld aan een plaatselijke voetbalclub, die door het verdwijnen van de plaats ook verdwijnt. Verder is het mogelijk dat winkels uit het verdwenen dorp hun clientèle verliezen en de eigenaars misschien wel gecompenseerd worden voor het verlies van hun winkel, maar de binding met de klanten is ook verdwenen. Als er al een nieuwe winkel wordt opgezet leidt het verlies aan klanten vaak tot problemen. De winkelier moet dan helemaal opnieuw beginnen (Forest en Kearns, 2001).

De gevolgen van een gedwongen verhuizing spelen zoals uit het bovenstaande blijkt niet alleen na de verhuizing. Ook voor de verhuizing kunnen er al problemen ontstaan, zoals de onzekerheid over de toekomst. Daarnaast kunnen er tijdens de gedwongen verhuizing ook problemen ontstaan. Een recent voorbeeld is de manier waarop de Joodse immigranten zich verzetten tegen het verplichte vertrek uit de Joodse nederzettingen op Palestijns gebied. En als laatste zijn er de gevolgen die spelen nadat de gedwongen verhuizing een feit is. Zo nemen veel van de personen die betrokken zijn bij een gedwongen verhuizing een conservatieve houding aan. Dit houdt in dat ze na de verhuizing proberen zo veel mogelijk vast te houden aan het bekende en zo weinig mogelijk te veranderen. Zo proberen ze in de buurt van hun ex-buren of in de buurt van familie te gaan wonen, of ze verhuizen naar een soortgelijke plaats als de oorspronkelijke woonplaats.

De mate waarin de drie typen gevolgen optreden zijn afhankelijk van de betrokken persoon. Hierbij is de houding van de persoon tegenover de verhuizing, de intenties die de persoon had voordat de gedwongen verhuizing bekend werd en de band met de te verdwijnen plaats van belang.

Wat betreft de houding van de betrokken persoon is het van belang of de gedwongen verhuizing uiteindelijk wordt geaccepteerd of niet van belang. Zo kan de persoon wel treuren om het verlies van de woonplaats, maar als de betrokken persoon inziet dat er niets meer te redden valt zijn de gevolgen meestal minder ernstig dan wanneer de persoon dat niet doet.

Daarnaast spelen de intenties van de betrokkene voordat de gedwongen verhuizing bekend werd een rol. Als de betrokkene voor de gedwongen verhuizing al niet tevreden was over de

plaats waar hij woonde dan kan de gedwongen verhuizing juist helemaal niet als een verplichting, maar eerder als een kans worden gezien. Of de mogelijke gedwongen verhuizing zorgt voor het versnellen van het nemen van een beslissing, waarbij de wil om te verhuizen altijd sluimerde op de achtergrond, maar waarbij de beslissing om te verhuizen nu direct genomen wordt (Kleinhans en Kruythoff, 2002)

Als laatste is de band met de te verdwijnen plaats van belang. Als de betrokkene bijvoorbeeld lang in de plaats heeft gewoond, is het over het algemeen zo dat deze meer problemen heeft met het vertrek, omdat hun inertie groter is, ze zijn als het ware vergroeid met de plaats.

De gevolgen van een gedwongen verhuizing zijn dus sterk persoonsgebonden en dit heeft onder meer te maken met de 'sense of place' die de bij de gedwongen verhuizing betrokken persoon heeft.

2.7 'Sense of place'

De meeste onderzoeken waarin wordt gerefereerd aan het verdwijnen van plekken, nemen niet het verdwijnen van die plek als uitgangspunt, maar nemen het gevolg van het feit dat die plek verdwijnt als uitgangspunt. En dat gevolg is de verplichte verhuizing van de mensen die op de verdwenen plek woonden. De twee begrippen zijn nauw met elkaar verbonden, want zonder het verdwijnen van de plaats is er ook geen sprake van een gedwongen verhuizing.

Het lijkt een miniem verschil, maar via het begrip 'sense of place' is het toch mogelijk om het verschil duidelijk te maken. Het begrip 'sense of place' kan als volgt worden gedefinieerd: 'de gevoelens, zowel positieve als negatieve, die een bepaalde plaats bij mensen oproept als het gevolg van herinneringen aan en ervaringen op die plaats' (Knox en Marston, 1998).

Een voorbeeld is de plek waar iemand is opgegroeid. Als het een gelukkige periode was zal de persoon een positieve band met die plaats hebben en als het een ongelukkige periode was, zal de plek eerder negatieve gevoelens bij de betrokken persoon oproepen. Er is als het ware dus een emotionele band tussen de plaats en de betrokken persoon (McVey en Windsor, 2005).

Wanneer dan gekeken wordt naar 'topocide', de opzettelijke vernietiging van een plaats, dan is het dus de vraag wat het gevolg is van het feit dat 'topocide' ertoe leidt dat de plaats waar de betrokken persoon een emotionele band mee heeft wordt vernietigd. Blijft een positieve band met de plaats een positieve band of leidt de opzettelijke vernietiging van de plaats tot het helemaal verdwijnen van een band met de plek waar de plaats vroeger was?

In de volgende paragraaf wordt daarom ingegaan op de band die bewoners van een plaats die is verdwenen voor het verdwijnen, tijdens het verdwijnen en na het verdwijnen met die plaats kunnen hebben.

2.8 'Sense of place' voor, tijdens en na het verdwijnen van de plaats

In deze paragraaf wordt ingegaan op de band die bewoners met hun woonplaats hebben. Hierbij is het uitgangspunt dat de woonplaats een sterke emotionele band tussen een persoon en een bepaalde locatie representeert. Er wordt ingegaan op wat precies deze emotionele band tussen een persoon en een plaats is. Daarnaast wordt gekeken naar wat er bij het verdwijnen van een plaats nu gebeurt met deze emotionele band. Hierbij draait het om het feit dat de plaats waar de persoon deze emotionele band mee heeft verdwijnt, maar dat de persoon zelf blijft bestaan.

Voordat de plaats is verdwenen is er geen verschil tussen de te verdwijnen woonplaats en andere woonplaatsen. De woonplaats is de plek waar het huis van de mensen staat. Dit huis wordt veelal gezien als een rustplaats waar de bewoner zich kan terugtrekken van de buitenwereld en waar de bewoner voor een groot gedeelte controle heeft over wat er binnen

het huis gebeurd. Het huis is de plek waar de bewoner zichzelf kan zijn zonder al te veel rekening te moeten houden met andere mensen, uitgezonderd de medebewoners (Cresswell, 2004).

Bij het huis draait het voornamelijk om een band met de fysieke plek en het gebouw waarin het leven van de bewoners zich afspeelt. Deze fysieke band kan ook nog op een hogere schaal worden gezien, namelijk de omgeving waarin het huis staat en waarin het verdere leven van de bewoners zich afspeelt. Het begrip dat hierbij een rol speelt is 'place attachment'. Deze gehechtheid aan een plaats vormt een belangrijk onderdeel voor de identiteit van mensen (Mazumdar en Mazumdar, 1993).

Daarnaast hebben veel mensen een sociale band met een plaats. Voor een deel kan hier weer worden gewezen op het huis, want het huis is immers de plaats waarbinnen veel sociale contacten plaatsvinden. Denk bijvoorbeeld aan het dagelijkse gezinsleven. Daarnaast zijn er sociale contacten met andere bewoners van het dorp. Denk bijvoorbeeld aan vrienden en kennissen die ook in het dorp wonen. Of de contacten die bewoners van het dorp hebben tijdens het boodschappen doen.

Als laatste is er nog sprake van een culturele band met de plaats. Hierbij moet vooral worden gedacht aan activiteiten met andere mensen die plaatsvinden binnen het dorp. Veel plaatsen hebben bijvoorbeeld sport- en muziekverenigingen. Maar er kan ook gedacht worden aan jaarlijks terugkerende activiteiten zoals een kermis of een jaarmarkt. Deze activiteiten hebben een plek nodig om plaats te vinden. Waardoor deze activiteiten bijdragen aan de band tussen mensen en hun woonplaats.

Op het moment dat het bekend wordt dat de plaats mogelijk gaat verdwijnen ontstaat er een verschil met andere woonplaatsen. Zodra de eerste geruchten ontstaan over het mogelijke verdwijnen van de woonplaats begint ook de onzekerheid over de toekomst voor de bewoners van de plaats die dreigt te verdwijnen (McDowell, 1996).

Waarschijnlijk zullen de bewoners hun woonplaats niet zonder slag of stoot opgeven. Het is immers de plaats waar de bewoners zich thuis voelen en deze mensen zullen niet zomaar accepteren dat deze plaats moet verdwijnen. Wat tijdens het proces van het verdwijnen dan ook een belangrijke rol speelt is wie bepaalt dat de plaats moet verdwijnen. Het begrip 'power' is hierbij van belang.

De beslissing om het dorp te laten verdwijnen zal van hogerhand zijn genomen en dan is het aan de bewoners om zich te organiseren tegen deze beslissing. Op deze manier wordt de plaats die dreigt te verdwijnen een betwiste plaats, waarbij verschillende belangen spelen. Het ligt dan aan de manier waarop de bewoners zich kunnen verzetten tegen de plannen van hogerhand of de plaats daadwerkelijk zal verdwijnen of niet (Winchester, Kong en Dunn, 2003).

Daarnaast speelt de informatieverschaffing over het verdwijnen van de plaats en het tijdsverloop tussen de eerste geruchten en de uiteindelijke beslissing een belangrijke rol. Als het voor de bewoners van de te verdwijnen plaats snel duidelijk is dat de plaats moet verdwijnen is de onzekerheid over de toekomst minder groot dan wanneer het lang onduidelijk blijft wat er nu precies gaat gebeuren (Douglas Porteous, 1989).

Het is mogelijk dat de bewoners van de te verdwijnen plaats het verdwijnen ervaren als een vorm van 'social exclusion'. Hiermee wordt bedoeld dat de bewoners van het dorp zich als groep voelen buitengesloten, omdat hen immers het recht op hun woonplaats is ontnomen.

Wat de band van de bewoners met de te verdwijnen plaats betreft geldt de periode waarin het dorp verdwijnt waarschijnlijk als een overgangszone. Waarschijnlijk verandert de band met de plaats pas op het moment dat de bewoners zijn verhuisd en de plaats daadwerkelijk is verdwenen.

Wat nog wel een rol kan spelen in de band met de plaats is de mate waarin er verzet is tegen het besluit om de plaats te doen verdwijnen. Als er weinig verzet is tegen het verdwijnen van

het dorp is het mogelijk dat bewoners terwijl ze nog in het dorp wonen al uitkijken naar nieuwe contacten. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat de voetbalclub leegloopt, omdat de club na het verdwijnen van het dorp toch niet meer bestaat en de leden dus alvast opzoek gaan naar een nieuwe vereniging.

Aan de andere kant is het echter ook mogelijk dat de bewoners van het dorp juist door een bruisend dorpsleven duidelijk willen maken dat het dorp wel degelijk levensvatbaar is en dat er allerlei activiteiten worden georganiseerd om de band met het dorp te versterken. Misschien staan een aantal activiteiten al wel een tijdje op een laag pitje, maar zorgt de bedreiging van buitenaf er juist voor dat er weer nieuwe impulsen komen voor deze activiteiten.

Afhankelijk van de manier waarop de bewoners omgaan met de dreiging van het verdwijnen van hun woonplaats is het dus mogelijk dat de band met de woonplaats wordt versterkt of juist verzwakt.

Het lijkt wat vreemd om na het verdwijnen van de plaats nog over de plaats te spreken. Maar met de plaats na het verdwijnen wordt de locatie bedoeld waar de woonplaats ooit heeft gelegen. Ondanks dat de bebouwing op die plek is verdwenen bestaat de locatie waar de plaats ooit was nog altijd. De oorspronkelijke plaats is dus verdwenen, maar er is wel iets voor in de plaats gekomen. Dit kan bijvoorbeeld een monument zijn om de voormalige plaats te herdenken of bijvoorbeeld een industrieterrein waarvoor het dorp is verdwenen. En het kan zelfs zo zijn dat de bebouwing is afgebroken, maar dat de grond uiteindelijk niet weer is bebouwd, de grond is braak blijven liggen. Het is voor de ex-bewoners dus mogelijk om aan te geven hoe ze nu tegen de verdwenen plaats aankijken.

Wat betreft de fysieke band met het huis en de plaats is het zo dat als de plaats is verdwenen en de bebouwing is afgebroken het in principe niet meer mogelijk is om nog een band met die specifieke fysieke plaats te hebben, omdat die plaats niet meer bestaat (McDowell, 1997).

De enige manier waarop die fysieke plaats nog kan bestaan is in de herinnering van de ex-bewoners en in foto's of andere afbeeldingen of beschrijvingen van de plaats. Hiervoor is het immers niet noodzakelijk dat de plaats ook nog daadwerkelijk bestaat. Iemand die over een grote afstand verhuist en niet weet dat zijn oorspronkelijke huis is afgebroken behoudt ook gewoon zijn herinneringen aan dat huis. Dus voor de herinnering van de ex-bewoners hoeft de plaats niet meer te bestaan. Het is echter wel mogelijk dat de verdwenen plaats op een andere manier wordt herinnerd dan andere woonplaatsen. Het kan bijvoorbeeld het geval zijn dat de voormalige woonplaats wordt geïdealiseerd, als de ex-bewoners zich er erg thuis voelden en zich op hun huidige woonplaats veel minder thuis voelen. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat een ex-bewoner juist slechte herinneringen aan de verdwenen plaats heeft en dat deze mensen juist blij zijn dat deze plaats van de aardbodem is verdwenen (Light en Smith, 1998).

Als het gaat om de sociale band met de plaats hangt het af van de manier waarop de mensen zijn verplaatst of deze sociale band blijft bestaan. Als immers alle bewoners van de verdwenen plaats in zijn geheel zijn verplaatst naar een nieuwe plaats is het immers mogelijk dat de sociale contacten die de bewoners vroeger in de plaats hadden nu ook weer terugkeren, alleen dan op een andere plaats. Het is echter waarschijnlijker dat de bewoners van de verdwenen plaats zich verspreiden na het verdwijnen van de plaats en dan is het moeilijker om de sociale contacten die vroeger plaatsvonden in die plaats in stand te houden, voornamelijk door het feit dat de mensen niet meer dicht bij elkaar wonen. De mate waarin de gemeenschap wordt verstoord is dus afhankelijk van het feit hoe de gemeenschap wordt verplaatst (Butz en Eyles, 1997).

Als het gaat om de culturele band met de plaats is het feit of de verenigingen blijven bestaan of niet van belang. Het is voor een voetbalvereniging uit een verdwenen dorp immers heel goed mogelijk om in een nieuwe plaats verder te gaan met dezelfde leden, maar de

levensvatbaarheid van deze verenigingen is vaak beperkt, aangezien het ledenbestand normaal gezien wordt aangevuld met bewoners uit het dorp, maar dat is nu niet meer mogelijk omdat het dorp niet meer bestaat.

Voor de activiteiten die specifiek voor het verdwenen dorp waren is het onwaarschijnlijk dat ze na het verdwijnen van het dorp nog blijven bestaan. Voor deze activiteiten was het verdwenen dorp immers de specifieke locatie waar de activiteiten moesten plaatsvinden. En aangezien de plaats niet meer bestaat is het organiseren van die activiteiten ook onmogelijk geworden.

2.9 Conclusie

In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat een gedwongen verhuizing veelal tot negatieve gevolgen leidt. De mate waarin dit tot negatieve gevolgen leidt is afhankelijk van de betrokken persoon die gedwongen wordt te verhuizen.

Aangezien 'topocide' ook leidt tot een gedwongen verhuizing is het van belang om te weten welke gevolgen een gedwongen verhuizing met zich meebrengt. Bij 'topocide' is de gedwongen verhuizing echter het gevolg van iets anders, namelijk het opzettelijk laten verdwijnen van een plek. De gevolgen die dit heeft hebben te maken met de 'sense of place' van de betrokken bewoners. Als er een sterke emotionele band met de te verdwijnen plaats is dan zullen de gevolgen van het verdwijnen van de plek over het algemeen ook sterker zijn dan wanneer er een minder sterke band met de te verdwijnen plek was.

Daarnaast is nog ingegaan op het verschil tussen het helemaal verdwijnen van een plaats, zoals bij Weiwerd, Heveskes en Oterdum en het maar voor een deel verdwijnen of veranderen van een plaats, zoals bij 'gentrification'. Bij het slechts voor een deel verdwijnen van een plaats blijft het mogelijk om zich nog met de plaats te identificeren en een band met de plaats te houden, waarbij dat als de plaats helemaal verdwijnt moeilijker is.

Deze theorie vormt de basis voor de interviews die bij de ex-bewoners van de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum zijn afgenomen. Er is bij het samenstellen van de vragen voor deze interviews gebruik gemaakt van zowel de gevolgen van een gedwongen verhuizing als de gevolgen van de veranderende 'sense of place' die uit het literatuuronderzoek naar voren kwamen.

3 Methodologie

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt aangegeven waarom er bij dit onderzoek voor bepaalde methoden is gekozen en hoe het onderzoek is verlopen. Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag zijn verschillende methodes gebruikt. Waarom voor welke methode is gekozen en in hoeverre de verschillende methoden elkaar aanvullen wordt in de volgende paragrafen duidelijk.

Bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag zijn drie verschillende methoden gebruikt om data te verzamelen, namelijk:

- Literatuuronderzoek
- Interviews met voormalige bewoners van Oterdum, Heveskes en Weiwerd
- Archiefonderzoek

Deze verschillende methoden worden hierna apart behandeld, waarbij ook wordt gekeken naar de voordelen en de beperkingen van de gebruikte methode.

3.2 Literatuuronderzoek

Het literatuuronderzoek valt op te delen in twee delen. Het eerste deel heeft betrekking op de theorie waarop het onderzoek is gebaseerd betreffende 'topocide' en 'sense of place'. Het tweede deel van het literatuuronderzoek heeft betrekking op de literatuur die is verschenen over de drie verdwenen dorpen. Dit onderzoek was bedoeld om inzicht te krijgen in hetgeen zich in Heveskes, Weiwerd en Oterdum heeft afgespeeld vanaf de jaren zestig om zodoende te kunnen aangeven wat de specifieke situatie van dit gebied was toen de dorpen verdwenen.

Dit literatuuronderzoek diende als een vooronderzoek dat de basis vormde voor het interviewen van de voormalige bewoners van Weiwerd, Heveskes en Oterdum. Het theoretische gedeelte diende om de vragen in een theoretisch kader te voegen en het literatuuronderzoek naar de drie verdwenen dorpen diende ertoe om specifieke vragen met betrekking tot de dorpen te kunnen stellen.

Het voordeel van deze benadering is dat de interviewer al enigszins op de hoogte was van de ontwikkelingen in de drie verdwenen dorpen. Het nadeel zou echter kunnen zijn dat er hierdoor voorafgaand aan de interviews al bepaalde verwachtingen bestaan over de redenen en het proces van het verdwijnen van de dorpen. Dit zou van invloed kunnen zijn op de interviews.

3.3 Interviews

Aangezien het bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag grotendeels draait om de persoonlijke ervaringen van de ex-bewoners van de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum en deze persoonlijke ervaringen het beste naar voren komen in interviews (Emans, 2002) lag het voor de hand dat voor deze methode van dataverzameling werd gekozen.

De onderzoekspopulatie bestaat uit de ex-bewoners van de plaatsen Weiwerd, Heveskes en Oterdum. Voor een deel is deze populatie niet meer traceerbaar aangezien de dorpen in de jaren zeventig zijn verdwenen en er dus al geruime tijd is verstreken tot de tijd dat dit onderzoek is uitgevoerd en een deel van de populatie inmiddels is overleden. Daarnaast is het zo dat door het verlopen van de tijd er aanspraak wordt gemaakt op het geheugen van de

mensen en dat is niet altijd de beste bron van kennis. Aangezien het om de persoonlijke beleving van de mensen gaat is het echter nog altijd mogelijk om het gevoel dat het verdwijnen van de plaatsen opriep terug te roepen. Het is echter vooral interessant om na te gaan hoe de voormalige bewoners van de verdwenen dorpen na langere tijd terug kijken op het verdwijnen van hun dorp en in zoverre is het verlopen van de tijd juist een positief aspect (Baarda en de Goede, 1997).

Voor het vinden van voormalige bewoners van de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum is gebruik gemaakt van drie methodes. Ten eerste is er op maandag 8 mei 2005 een oproep gedaan in het radioprogramma 'Prinsenhof' op Radio Noord. Dit programma heeft een onderdeel genaamd 'De Zoektocht'. Hierbij wordt iemand in de uitzending gehaald die dan kan vertellen wat er gezocht wordt, in dit geval dus ex-bewoners van de drie verdwenen plaatsen. Hierna kunnen de luisteraars reageren op deze oproep. Vervolgens wordt in het tweede uur van de uitzending de oproep nog eens herhaald en wordt de persoon die iets zoekt nog eens in de uitzending gehaald om na te gaan of er al mensen gereageerd hebben.

De tweede manier waarop voormalige bewoners van Weiwerd, Heveskes en Oterdum zijn gevonden is door middel van het plaatsen van een advertentie in het Dagblad van het Noorden op donderdag 25 mei 2006 (zie bijlage 1). Het Dagblad van het Noorden heeft een rubriek genaamd 'Ik zoek'. Zoals de naam al duidelijk maakt kunnen er onder deze rubriek oproepen worden geplaatst door mensen die iets zoeken, wat in dit geval dus ex-bewoners van de Oosterhoek, zoals de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum samen heten, waren.

Er is aan de voormalige bewoners die gereageerd hebben gevraagd of ze mee wilden werken aan een master-thesis over het verdwijnen van de dorpen en vervolgens is het telefoonnummer gevraagd om zodoende in een later stadium terug te kunnen bellen om een afspraak voor een interview te kunnen maken.

De derde en laatste manier waarop voormalige bewoners van de drie verdwenen dorpen zijn gevonden is door na afloop van een interview aan de geïnterviewde te vragen of ze misschien nog andere voormalige bewoners van de dorpen kenden. Uiteindelijk zijn op deze manier van elk verdwenen dorp vijf voormalige bewoners geïnterviewd en er zijn in totaal dus vijftien mensen geïnterviewd in de periode mei-juni 2006.

Bij deze drie methodes voor het vinden van voormalige bewoners van de drie verdwenen dorpen moet worden opgemerkt dat het niet gaat om landelijke media waarin de oproepen zijn verschenen. Zowel Radio Noord als het Dagblad van het Noorden hebben maar een beperkt dekkinggebied, voornamelijk de drie noordelijke provincies. Aldus zijn de mensen die na het verdwijnen van de dorpen niet in de provincies Groningen, Drenthe of Friesland zijn gebleven waarschijnlijk niet bereikt. Dit blijkt ook uit de woonplaatsen van de vijftien geïnterviewden, want deze lagen, op een na, alle in de drie noordelijke provincies. Het zou zo kunnen zijn dat de mensen die verder weg zijn getrokken na het verdwijnen van Weiwerd, Heveskes en Oterdum een andere kijk hadden op de verdwenen dorpen. Het zou bijvoorbeeld zo kunnen zijn dat deze mensen verder weg wilden van de verdwenen dorpen om er niet meer aan herinnerd te worden.

Een andere kanttekening is dat er bij het opsporen van voormalige bewoners van de verdwenen dorpen gebruik is gemaakt van twee methodes waarbij de ex-bewoners zelf konden reageren op een oproep. De personen die op deze oproepen hebben gereageerd hebben mogelijk een sterkere band met de verdwenen plaats dan de voormalige bewoners van de verdwenen plaatsen die niet gereageerd hebben.

Daarnaast speelt het 'sneeuwbaaleffect' een rol, wat inhoudt dat het mogelijk is dat de manier waarop de ex-bewoners worden gevonden, via bijvoorbeeld geïnterviewden die ook nog andere ex-bewoners kennen, alleen een bepaald deel van de onderzoekspopulatie wordt onderzocht (Arksey en Knight, 1999).

Bij het interviewen zelf stond de individuele beleving van de geïnterviewde centraal. Het ging in eerste instantie om wat de mensen persoonlijk ergens van vinden. Voor ieder interview is dezelfde vragenlijst gebruikt (zie bijlage 2). Het is echter wel zo dat ieder interview op een andere manier verliep, want de personen die geïnterviewd worden beantwoorden soms uit zichzelf al een vraag die nog niet gesteld is en de ene persoon vertelt al meer dan een ander persoon. Daarnaast is het zo dat na een paar interviews het interviewen zelf wat meer vanzelf ging en er dus sprake was van een zekere vorm van routine en ook werd na een aantal interviews al duidelijk welke vragen lastig waren om te beantwoorden (Donkers, 1998).

Geen van de vijftien geïnterviewde ex-bewoners van de verdwenen dorpen had er bezwaar tegen dat het interview werd opgenomen, waardoor het voor de interviewer mogelijk was om zich op het interview te concentreren en later thuis het interview nog eens terug te beluisteren. Het kortste interview nam ongeveer veertig minuten in beslag, het langste duurde iets meer dan anderhalf uur. Gemiddeld duurde een interview iets meer dan zestig minuten.

Voor de analyse van de interviews is gebruik gemaakt van het programma Microsoft Excel. Hierin is een werkblad aangemaakt waarin voor elke geïnterviewde het antwoord op iedere vraag staat vermeld. Hieronder volgen twee voorbeelden van de manier waarop een interview is geanalyseerd.

Tabel 3.1 Voorbeeld 1 van de interviewanalyse.

Interviewvragen	
	W3
Algemeen:	08 06 06
1. Man of Vrouw	M
2. Leeftijd?	56
3. Bewoner van welk verdwenen dorp?	W
4. Hoe lang in dat dorp gewoond?	25
Voor het verdwijnen:	
5. Was er in het dorp sprake van een hechte gemeenschap?	J
6. Is geprobeerd om die gemeenschap in stand te houden na het verdwijnen?	N
7. Had u veel contact met de andere bewoners in het dorp?	J
8. Was u lid van een vereniging in het dorp?	N
9. Bleef deze vereniging na het verdwijnen ook nog bestaan?	-
10. Speelde het dorp een belangrijke rol in uw leven?	J

Er is in de bovenstaande tabel slechts een deel van het werkblad afgebeeld. Er volgt enige toelichting op de in de tabel 3.1 gebruikte afkortingen. De W3 rechtsbovenaan in de tabel staat voor geïnterviewde nummer 3 uit Weiwerd. Daaronder staat de datum van het interview vermeld. De M achter vraag nummer 1 geeft aan dat deze geïnterviewde een man was. De getallen 56 en 25 geven de leeftijd en de woontijd in het verdwenen dorp aan. De J en de N vanaf vraag 5 staan voor een ja en een nee. Zodoende werden alle vragen geanalyseerd, waarbij niet elk antwoord onder te verdelen was in een ja of een nee, zoals uit de onderstaande tabel 3.2 blijkt.

Tabel 3.2 Voorbeeld 2 van de interviewanalyse.

30. Wat voor herinneringen heeft u aan het verdwenen dorp? (Positief of negatief)	P
31. Heeft het feit dat het dorp is verdwenen invloed op uw herinneringen?	J
32. Zit er verschil in de herinneringen aan andere woonplaatsen in vergelijking met herinneringen aan het verdwenen dorp?	J

33. Voelt u zich nog een bewoner van het verdwenen dorp?	N
34. Hoe lang al niet meer?	1976
35. Voelt u zich in u huidige woonplaats net zo thuis als in het verdwenen dorp?	J
36. Waarom wel / niet?	OOK MOOI WONEN
37. Had u liever de situatie in Weiwerd gehad dat u huis nog bleef staan, maar u toch weg moest?	N,BLOED DOOD
38. Was het belangrijk om in de buurt van de dorpen te gaan wonen?	N
39. Of wilde u juist zo ver mogelijk van de dorpen vandaan?	N
40. Nu u weet dat de industrie zich niet zo heeft ontwikkeld als gepland, vindt u het dan terecht dat u moest vertrekken?	N
Tijdsduur	1:03:53
Quotes	0:02:20 0:09:00 0:12:10
Extra	FOTO HUIS GEVALLEN TORENS KERK WEIWERD

Uit tabel 3.2 blijkt dus dat niet elke vraag onder te verdelen was in een ja of nee antwoord. Er was ook een aantal vragen die onderverdeeld zijn in een positief en negatief antwoord, zoals bijvoorbeeld bij vraag 30.

Onder aan het werkblad staat nog de lengte van het interview vermeld, waarna onder het kopje 'Quotes' de tijd staat waarop de geïnterviewde een interessante uitspraak doet, die als citaat gebruikt zou kunnen worden. Onder het kopje 'Extra' staat datgene vermeld wat verder niet genoemd werd in het interview, maar wat wel opviel. Zoals bijvoorbeeld in dit geval het feit dat er een foto aan de muur hing van het voormalige huis in Weiwerd en dat er een maquette stond van het monument van de gevallen (kerk)torens dat in Heveskes en Weiwerd staat.

Op deze manier zijn de gegevens van alle interviews ingevoerd en op deze manier kon snel en makkelijk worden nagegaan wat de overeenkomsten en verschillen tussen de geïnterviewden en tussen de bewoners van de verschillende dorpen waren.

3.4 Archiefonderzoek

De derde methode die is gebruikt voor het verzamelen van data is het onderzoeken van archieven. Aangezien de beslissingen om de dorpen te laten verdwijnen officieel genomen zijn in raadsvergaderingen van de gemeente Delfzijl en bij het toewijzen van de gebieden tot industrieel gebied verschillende plannen een belangrijke rol spelen, zoals bestemmings- en structuurplannen, leek het ter onderbouwing van het literatuuronderzoek van belang om die plannen in het onderzoek mee te nemen.

Hierbij was het een voordeel dat het verdwijnen van de dorpen al in de jaren zeventig was afgesloten aangezien de meeste archieven pas na een twintigtal jaren voor het publiek toegankelijk zijn.

Het archiefonderzoek had vooral als doel om de feiten omtrent het verdwijnen van de dorpen op een rij te krijgen, zo dat kon worden vastgesteld wanneer welke beslissing is genomen. Dit

dus in tegenstelling tot de interviews waarin het juist gaat om de individuele beleving van de ex-bewoners.

3.5 Het onderzoeksproces

Het onderzoeksproces is als volgt verlopen. Begonnen is met de analyse van literatuur over de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum, om zodoende een basis te hebben voor de interviews. Uit deze informatie en de theorie uit hoofdstuk twee zijn de interviewvragen afgeleid.

In de tijd dat gewerkt werd aan de literatuurstudie zijn de oproepen gedaan op Radio Noord en in het Dagblad van het Noorden om voormalige bewoners van de dorpen Weiwerd, Heveskes en Oterdum te vinden. Zo kon direct na het samenstellen van de interviewvragen begonnen worden met het interviewen van deze mensen.

De interviews werden daarna ingevoerd in Excel om zodoende de interviews te kunnen analyseren. Het doel van deze analyse was om uit de interviews conclusies proberen te trekken over de manier waarop de bewoners tegen het hele proces van het verdwijnen van de dorpen aankijken en na te gaan in hoeverre dit overeenstemt of juist afwijkt van de theorieën die uit het literatuuronderzoek naar voren zijn gekomen. Nadat alle interviews waren afgenomen heeft het archiefonderzoek plaatsgevonden.

Vervolgens is alle data samengevoegd en werd het uiteindelijk eindverslag geschreven. Om het kort samen te vatten gaat het bij het onderzoeksproces om het kijken naar bestaande theorieën, via interviews nagaan of die theorieën ook in dit geval kloppen om zodoende weer terug te koppelen naar die bestaande theorieën (Segers, 1999).

4 De achtergrond bij het verdwijnen van de dorpen

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de tijdsgeest ten tijde van het verdwijnen van de dorpen Oterdum, Heveskes en Weiwerd. Deze tijdsgeest geldt voor het verdwijnen van alle drie de dorpen en was van invloed op het besluit om de dorpen af te breken. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk kort ingegaan op het Havenschap Delfzijl, want deze organisatie speelde een belangrijke rol bij het opkopen van de huizen in Weiwerd, Oterdum en Heveskes.

4.2 De tijdsgeest tijdens het verdwijnen van de drie dorpen

Bij het verdwijnen van deze dorpen moet allereerst rekening worden gehouden met de tijd waarin dat gebeurde, namelijk vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw. Het was in deze periode dat de Nederlandse overheid voor het eerst werd geconfronteerd met de problematiek van een steeds verder groeiende Randstad, die voor deze groei inwoners uit de andere (afgelegen) delen van Nederland aantrok. Wat voor deze afgelegen gebieden in Nederland tot gevolg had dat daar steeds meer, voornamelijk jonge, mensen wegtrokken en de leefbaarheid in deze afgelegen gebieden dus afnam. De voornaamste reden waarom mensen naar de Randstad trokken was de werkgelegenheid. Deze nam in de gebieden buiten de Randstad steeds verder af, met name door een steeds verder gaande mechanisatie in de landbouw. De overheid begon echter in te zien dat de steeds groter wordende rol van de Randstad tot problemen zou leiden en dus werden er plannen bedacht om werkgelegenheid te scheppen in de afgelegen gebieden, om zo de druk op de Randstad te verlichten en de afgelegen gebieden leefbaar te houden (Atzema en Wever, 1999).

Het gebied waar de drie verdwenen dorpen lagen, was ook een gebied dat voornamelijk gericht was op de landbouw en hier was dan ook sprake van steeds meer mensen die wegtrokken. Ook hier ging het voornamelijk om jonge mensen die uit het gebied wegtrokken, voornamelijk de groep jongvolwassen (vanaf 20 tot en met 35 jaar) zochten hun geluk in andere delen van het land.

Een van de manieren om de werkgelegenheid binnen Nederland te spreiden was het aanwijzen, door de Nederlandse overheid, van zogenaamde industrialisatiekernen. Dit waren 17 plaatsen in Nederland waar voor industrieën speciale vestigingsvoordelen werden gecreëerd, zoals subsidies en het verbeteren van de infrastructuur. Doel was om via deze voordelen industrieën aan te zetten om zich niet in de Randstad te vestigen, maar juist in een van de afgelegen gebieden. Delfzijl werd ook aangewezen als een industrialisatiekern en dit had gevolgen voor de nabijgelegen dorpen in de Oosterhoek, want het zou juist de oprukkende industrie zijn die er grotendeels voor zou zorgen dat de dorpen zouden verdwijnen (De Groot-Van der Meulen, 1991).

Het is echter van belang om ook de tijdsgeest in de beschouwing over het verdwijnen van de dorpen mee te nemen, want in Nederland bestond in die tijd een gevoel van economische vooruitgang en welvaart, vooral in de provincie Groningen. Hiervoor waren een aantal redenen.

Ten eerste had de zoektocht naar gas in de provincie Groningen er in 1954 toe geleid dat er een grote hoeveelheid zout bij Winschoten werd ontdekt. Dit leidde ertoe dat de Koninklijke Zoutfabrieken uit Hengelo zich in Groningen wilde vestigen en wel het liefst aan het water. Dit bedrijf wilde namelijk soda gaan produceren en hiervoor waren grote hoeveelheden zout en water waarop afvalstoffen geloosd konden worden nodig en beide waren in de provincie Groningen aanwezig.

Daarnaast zorgde de ontdekking van de gasbel bij Slochteren tot een optimistisch toekomstgevoel voor de provincie. Dit gas zou de provincie economische voorspoed opleveren en zou leiden tot de vestiging van vele industrieën in het noorden van Nederland. En aangezien Delfzijl in die tijd, zoals eerder vermeld, werd aangewezen als industrialisatiekern keek de gemeente Delfzijl hoopvol naar de toekomst.

Datzelfde positieve toekomstgevoel komt ook naar voren in de raadsvergaderingen van de gemeente Delfzijl. Zoals blijkt uit het onderstaande citaat:

... de schaarste aan industrieterreinen in het westen des lands, de zeer goede vestigingsmogelijkheden aan de Eemskust, de aanwezigheid van een zeehaven, de mogelijkheid tot lozing van afvalwater en goede verkeersverbindingen zijn, nog afgezien van de aangetroffen voorraad aardgas, reeds meerdere malen genoemde factoren, die een verder industriële ontwikkeling, speciaal naar verwacht wordt in de chemische sector, waarborgen.

... de economische groei zal zich in sterke mate in het gebied langs de Eemskust voltrekken.

Bron: Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1962, 7 juni, agendapunt 39.

In 1973 kwam er echter een einde aan dat optimistische gevoel, aangezien in dat jaar de oliecrisis toesloeg. Hierdoor stapte de Nederlandse overheid af van haar spreidingsbeleid en waren de industrieën minder geneigd om grote investeringen te doen. Met als gevolg dat de grote industrieterreinen die voor de oliecrisis in Delfzijl waren aangelegd, en waarvoor de dorpen moesten wijken, veel minder snel uitgegeven konden worden dan verwacht of zelfs nu nog leeg staan.

De organisatie die verantwoordelijk is voor het uitgeven van die industrieterreinen is Groningen Seaports. Dit is een voortzetting van het in 1958 opgerichte Havenschap Delfzijl. Het Havenschap Delfzijl werd opgericht omdat er in 1958 in het havengebied van Delfzijl een situatie was ontstaan die niet werkbaar bleek. Het was namelijk zo dat Rijkswaterstaat, de provincie Groningen en de gemeente Delfzijl elk verantwoordelijk waren voor een deel van de infrastructuur van de haven van Delfzijl. Deze situatie bleek niet optimaal en dus werden de drie overheden verenigd in een uitvoerend orgaan, namelijk het Havenschap Delfzijl. In het archief in de gemeente Delfzijl staat de taak van het Havenschap als volgt omschreven:

De taak van het Havenschap is het beheer, onderhoud en de exploitatie van de haven Delfzijl ... alsmede de aanleg en de exploitatie van de in de Gemeente Delfzijl gelegen industriegebieden.

Bron: Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1965, 30 juni, agendapunt 2.

Dit havenschap werd verantwoordelijk voor het aantrekken van bedrijven en het aanleggen van industrieterreinen en het Havenschap speelde zodoende dus een belangrijke rol bij het verdwijnen van de dorpen in de Oosterhoek.

Maar bovenal speelde het gevoel van economische voorspoed een belangrijke rol bij het verdwijnen van de dorpen. Het was werkgelegenheid boven alles wat in die periode belangrijk was en een eeuwenlange bewoningsgeschiedenis kon daar weinig tegenin brengen (Kwak en Stolk, 1988). En alhoewel elk van de drie dorpen zijn eigen specifieke redenen heeft waarom het is verdwenen, moet er bij elk dorp rekening worden gehouden met de bovenstaande ontwikkelingen die in die tijd speelden.

5 Oterdum

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt eerst kort ingegaan op de geschiedenis van Oterdum en hoe de plaats waar Oterdum vroeger lag er tegenwoordig bijligt. Daarna wordt ingegaan op de interviews die zijn afgenomen met de voormalige bewoners van Oterdum. Hierbij is een onderverdeling gemaakt naar Oterdum voor het verdwijnen, Oterdum tijdens het verdwijnen en Oterdum na het verdwijnen. Voor deze opzet is gekozen, omdat in de interviews dezelfde opzet is toegepast (zie hiervoor ook de interviewvragen in bijlage 2).

5.2 Oterdum toen en nu

Het plaatsje Oterdum lag op een bijzondere plaats in de Oosterhoek, namelijk onderaan en deels op de zeedijk. Het verdwijnen van het dorp is grotendeels een gevolg van deze ligging geweest. Eind jaren zestig moest de zeedijk om de veiligheid te waarborgen verhoogd worden (met 2 meter tot 9,5 meter boven NAP) en bij deze verhoging lag het dorp Oterdum in de weg. Aangezien er gekozen werd voor een verhoging en verzwaring van het dijklichaam aan de landkant van de dijk, was het onmogelijk om het dorp te behouden (De Groot-Van der Meulen, 1991).

Afbeelding 5.1 Het monument op de dijk waar vroeger Oterdum lag.

Bron: auteur.

Daarnaast was het voor het economisch rendabel blijven van de haven van Delfzijl noodzakelijk dat er een nieuwe toegangsvaart werd gegraven. Voor het aanleggen van deze waterweg, de Zeehavenvaart, was het noodzakelijk dat Oterdum zou verdwijnen, want ook daarbij lag het dorp in de weg (Alma, 1996).

Net als de andere dorpen in de Oosterhoek was Oterdum een wierdedorp, waarvan aangenomen wordt dat het al aan het begin van de jaartelling bewoond werd. In de loop der tijd had de zee al regelmatig zijn invloed uitgeoefend op het inwonertal. Er was namelijk een aantal keren sprake van een stormvloed, waarvan de belangrijkste plaatsvonden in 1288, 1686 (de Sint-Maartensvloed) en 1717 (de Kerstvloed). De bewoners van Oterdum waren zich dan ook terdege bewust van het gevaar dat de zee met zich meebracht en waarschijnlijk is dat mede de reden dat de bewoners het besluit tot afbraak van het dorp ten behoeve van het vergroten van de veiligheid zonder veel tegenwerking accepteerden (Kwak en Stolk, 1988).

Een van de eerste gebouwen in Oterdum die werden afgebroken was de kerk. Met het afbreken van deze kerk, die op de dijk gebouwd was, werd in 1970 begonnen en nog geen vier jaar later was het hele dorp afgebroken en waren alle \pm 200 inwoners die er bij het begin van de afbraak nog woonden naar elders vertrokken. Een deel van de bewoners zocht een nieuw onderkomen in de buurt (o.a. in Delfzijl) en voor de boeren uit Oterdum bleek het mogelijk om een nieuw bedrijf te beginnen in Flevoland.

Op de plaats waar Oterdum ooit lag staat nu dus geen bebouwing meer. Op de plaats waar de kerk heeft gestaan is in 1976 een kunstwerk van een hand geplaatst wat verwijst naar de vroegere bewoning van dit gebied (zie afbeelding 5.1). Daarnaast ligt op de dijk een begraafplaats. Die lag in het oorspronkelijke dorp ook op de dijk, maar ten tijde van de dijkverhoging zijn de graven verwijderd om vervolgens de dijk te verhogen. Daarna zijn de graven weer op de dijk geplaatst. In Oterdum staat dus niets meer van de oorspronkelijke bebouwing overeind.

5.3 Interviewresultaten: voor het verdwijnen

Allereerst volgen er wat algemene gegevens over de voormalige bewoners van Oterdum die zijn geïnterviewd. Daarna wordt in deze paragraaf ingegaan op hoe deze bewoners het dorp Oterdum zagen voordat het dorp was verdwenen.

Er zijn vijf voormalige bewoners uit Oterdum geïnterviewd. Voor hen gelden de volgende gegevens:

- 3 vrouwen en 2 mannen
- de leeftijd varieerde van 52 tot 87 jaar
- de woontijd in Oterdum lag tussen de 17 en 49 jaar
- de gemiddelde woontijd van de 5 respondenten in Oterdum was 26 jaar
- 4 respondenten wonen tegenwoordig in de provincie Groningen en 1 in de provincie Noord-Holland

Op de vraag of de respondenten vonden dat er in Oterdum voor het verdwijnen sprake was van een hechte gemeenschap antwoordden alle vijf de respondenten met ja. Niet alleen werd er met ja geantwoord, het was ook een overtuigend ja, zoals uit dit antwoord van respondent 3 blijkt:

Ja zeker, iedereen in het dorp kende iedereen.

Een andere vraag waaruit duidelijk naar voren kwam dat Oterdum een dorpsgemeenschap was, was de vraag of er veel contact was met andere bewoners van het dorp, want ook op deze vraag werd door alle vijf de respondenten geantwoord dat er zeker sprake was van veel contacten tussen de bewoners.

Ondanks het feit dat alle respondenten zeiden dat er sprake was van een hechte gemeenschap in Oterdum antwoordden vier van de vijf respondenten met nee op de vraag of er ook geprobeerd is om de gemeenschap in stand te houden, wat ook blijkt uit het antwoord op deze vraag van respondent 1:

Nee dat heb ik niet gemerkt. Iedereen vertrok naar diverse plekken.

Een van de manieren waarop die hechte gemeenschap zich zou kunnen manifesteren, was in de verenigingen in het dorp, maar slechts twee van de vijf respondenten konden zich nog herinneren lid te zijn geweest van een vereniging in het dorp. Waarbij de andere drie respondenten aangaven dat ze in die tijd nog te jong waren om lid te zijn van de verenigingen in het dorp. De beide respondenten die aangaven lid te zijn geweest van een vereniging in het dorp zeiden beide dat na het verdwijnen van het dorp de vereniging, in dit geval een begrafenisvereniging, ook ophield te bestaan.

De laatste vraag die betrekking had op Oterdum voor het was verdwenen ging over het feit of het dorp Oterdum in de periode dat de respondenten er gewoond hadden een belangrijke rol in hun leven speelde en ook hier antwoordden alle vijf de respondenten met een overtuigend ja. Zoals respondent 1 zei:

Ja en nu nog. Het loopt als een rode draad door mijn leven.

5.4 Interviewresultaten: tijdens het verdwijnen

In deze paragraaf wordt ingegaan op de antwoorden die de respondenten uit Oterdum hebben gegeven op de vragen die ingingen op Oterdum in de tijd dat het dorp verdween.

De eerste vraag had betrekking op het feit of de respondenten zich nog konden herinneren wanneer volgens hen de eerste geruchten over het mogelijke verdwijnen van het dorp bekend werden. De antwoorden die hierop worden gegeven liggen redelijk bij elkaar in de buurt, want het jaartal 1965 wordt vier keer genoemd en het jaartal 1964 een keer. Ook is gevraagd naar het jaartal waarop de bewoners zeker wisten dat ze moesten vertrekken. Hierbij is het verschil iets groter, want het jaartal 1968 wordt hierbij drie keer genoemd en de jaartallen 1967 en 1970 beide een maal. Hieruit blijkt dat er enige tijd zat tussen de eerste geruchten over het mogelijke verdwijnen van het dorp en het uiteindelijke vertrek uit het dorp. De tijd tussen de eerste geruchten en het vertrek wordt door alle vijf de respondenten als negatief ervaren. Respondent 2 verwoordt het op deze manier:

Het was een periode die met veel emoties gepaard ging. Je voelde de spanning hangen in huis.

De vragen die ingaan op de informatievoorziening over het mogelijke verdwijnen van het dorp laten een duidelijk beeld zien. Want op de vraag of de respondenten inspraak hadden in het mogelijke verdwijnen van het dorp antwoordden vier van de vijf de respondenten met nee. Op de vraag of er informatie werd verschaft over het verdwijnen van het dorp antwoordden zelfs alle vijf de respondenten met nee.

Uit de antwoorden van de respondenten blijkt dat in alle vijf de gevallen het Havenschap de organisatie was die de huizen en de grond opkocht. Nadat een huis was verkocht duurde het niet lang voordat het werd afgebroken, zoals uit dit antwoord van respondent 5 blijkt:

Nee de huizen bleven niet lang staan, de dag nadat de bewoners waren vertrokken kwam er een bulldozer en werd het huis met de grond gelijk gemaakt.

Overigens geven alle vijf de respondenten aan dat er een goede prijs voor het huis werd geboden door het Havenschap en dat er compensatie is geweest voor het verplichte vertrek uit Oterdum.

Alle vijf de respondenten zijn na de verhuizing uit Oterdum naar plaatsen in de buurt getrokken, want van de vijf respondenten zijn er drie naar Delfzijl, een naar Termunterzijl en een naar Farmsum verhuisd. Wat ook opvalt is het feit dat de gezinssituatie van drie van de vijf respondenten na het vertrek uit Oterdum is gewijzigd, in alle drie de gevallen zijn de respondenten getrouwd en uit het ouderlijk huis vertrokken. Bij twee van deze drie respondenten woonden de ouders nog korte tijd langer in het dorp, terwijl de derde respondent tegelijk met zijn ouders vertrok uit Oterdum. Deze drie respondenten geven aan dat ze ook als Oterdum niet was verdwenen waren getrouwd en uit het ouderlijk huis waren vertrokken. Ze gaven echter ook aan dat ze, als Oterdum niet was verdwenen, misschien wel in Oterdum waren gaan wonen.

5.5 Interviewresultaten: na het verdwijnen

Tenslotte wordt ingegaan op de interviewvragen die betrekking hadden op Oterdum nadat het dorp was verdwenen. Alle vijf de respondenten blijken tegenwoordig nog regelmatig terug te gaan naar de plaats waar vroeger het dorp heeft gestaan. Uit de vraag waarom ze dat doen komt vooral naar voren dat de respondenten daar hun jeugd jaren hebben doorgemaakt en dat ze aan die plek veel positieve herinneringen hebben. Respondent 2 omschrijft het als volgt:

We pakken regelmatig eens de auto om er langs te rijden, gewoon om eventjes te kijken waar mijn roots liggen.

De aandrang om terug te keren naar de plaats waar mensen een deel van hun leven hebben doorgebracht, maar waar ze verplicht moesten vertrekken, geldt overigens niet alleen voor de geïnterviewde Oterdummers. Ook uit onderzoek in China naar mensen die moesten vertrekken uit hun woonplaats, omdat er een stuwmeer werd aangelegd, blijkt dat een deel van deze mensen soms terugkeren naar de locatie waar hun dorp vroeger lag, voor zover dat dorp niet onder water is komen te liggen (Boxer, 1988).

Alle vijf de respondenten geven aan dat de herinneringen aan Oterdum positief zijn. Vier van de vijf respondenten voelen zich zelfs op dit moment nog Oterdummer. De plek waar Oterdum ooit lag wordt echter door vier van de vijf respondenten als negatief ervaren. Daarbij speelt ook het feit dat de respondenten achteraf het idee hadden dat het dorp niet afgebroken had hoeven te worden. Bij respondent nummer 3 blijkt dat als volgt:

Ik voel daar weemoed en treurnis dat het zo is afgelopen. Helemaal als ik dan zie dat de uitbreidingen die men voor ogen had nooit zijn uitgevoerd.

De laatste zin van het citaat geeft goed aan hoe de respondenten op het verdwijnen van Oterdum terugkijken, want alle vijf de respondenten geven aan dat ze het verdwijnen van Oterdum onterecht vinden. Erop terugkijkend zegt respondent 2:

Het had ook anders gekund, want hier in de haven van Delfzijl is de dijk ook buitendijks verzaard. Dan had dat in Oterdum ook wel gekund.

5.6 ‘Sense of place’ van de voormalige Oterdummers

Uit de interviews met de voormalige bewoners van Oterdum blijkt dat de respondenten vonden dat er sprake was van een hechte dorpsgemeenschap in Oterdum. Desondanks geven de respondenten aan dat er geen pogingen zijn ondernomen om deze gemeenschap in stand te houden.

Bij alle vijf de respondenten speelt Oterdum nog steeds een rol in hun leven, wat onder meer blijkt uit het feit dat elke respondent wel een aandenken uit Oterdum in huis heeft. Dit varieert van een groot schilderij van het dorp in de woonkamer tot hele knipselboeken met daarin alles wat over Oterdum is verschenen.

De herinneringen aan Oterdum zijn bij de respondenten positief gebleven, maar de plek waar Oterdum ooit lag, wordt over het algemeen als negatief ervaren. Wat bij de voormalige Oterdummers een belangrijke rol speelt is het feit dat Oterdum echt helemaal is verdwenen. De dijk is boven op het dorp verhoogd en dus is er voor de voormalige bewoners weinig tot niets meer terug te vinden van de contouren van het dorp. Het herinneringsmonument en de begraafplaats op de dijk geven aan dat er onder de dijk ooit een dorp lag. Dit wordt door de voormalige bewoners echter niet als het oude Oterdum ervaren. De begraafplaats is samen met de dijk opgehoogd en het monument is pas na het verdwijnen geplaatst. Door het monument en de begraafplaats wordt dus de plek waar Oterdum ooit lag aangegeven, maar niets herinnert de ex-bewoners meer aan voormalige dorp. Er ontbreekt voor de voormalige bewoners dus een herkenningspunt uit het voormalige Oterdum. In dit geval zijn er aanknopingspunten met een geval van ‘topocide’ in Canada. In dat geval gaat het om een indianenreservaat dat voor de aanleg van een stuwmeer onder water is gezet. Dit had tot gevolg dat de woningen van de indianen onder water kwamen te staan en er dus ook voor deze bewoners niets meer te herkennen was van wat ooit hun woonplaats was geweest en ook deze mensen ervaren dat als erg negatief (McVey en Windsor, 2005).

De ‘sense of place’ van het dorp Oterdum zoals het vroeger was is dus positief, maar de ‘sense of place’ van de huidige plek waar Oterdum ooit lag is eerder negatief.

6 Heveskes

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat het verdwenen dorp Heveskes centraal. Net als in hoofdstuk vijf over Oterdum wordt eerst ingegaan op hoe Heveskes is verdwenen en wat er tegenwoordig nog van Heveskes over is. Bij het verdwijnen van Heveskes gelden dezelfde omstandigheden als degene die in hoofdstuk vier zijn behandeld.

Hierna wordt aandacht besteed aan de interviews die zijn afgenomen bij de voormalige inwoners van Heveskes. Ook hier wordt weer dezelfde indeling gevolgd als in hoofdstuk vijf, namelijk eerste een paragraaf over de algemene eigenschappen van de respondenten en hoe deze respondenten het dorp voor het verdwijnen zagen. Daarna volgt een paragraaf over de interviewresultaten die betrekking hebben op dat periode dat het dorp verdween. Om vervolgens in te gaan op hoe de respondenten de plek waar Heveskes ooit lag nu beleven.

6.2 Heveskes toen en nu

Bij het verdwijnen van het dorp Heveskes is een bepaalde ontwikkeling van groot belang geweest, namelijk de komst van het bedrijf Aldel (Aluminium Delfzijl). Dit bedrijf had een bedrijfsterrein nodig van 1000 meter lengte en bovendien moest het bedrijf aan het water liggen. In eerste instantie leek de nieuw gegraven Zeehavenvaart daar de aangewezen plek voor, maar omdat het bedrijf een terrein van 1000 meter lengte nodig had en het planologisch niet verantwoord was om zoveel oeverfront vrij te geven werd uiteindelijk voor een andere oplossing gekozen, namelijk het verleggen van het Oosterhornkanaal naar het zuiden door middel van twee haakse bochten (zie hiervoor kaart 6.1). Dit verleggen had echter tot gevolg dat de provinciale weg tussen Heveskes en Weiwerd werd onderbroken en dat Heveskes op het industriegebied kwam te liggen, in de buurt van de smeltovens van Aldel (die in 1966 in gebruik werden genomen), waardoor wonen in Heveskes onmogelijk werd. Het Havenschap nam in 1965 dan ook de beslissing om Heveskes op te heffen (De Groot-Van der Meulen, 1991).

Heveskes telde in 1960 nog 215 inwoners, maar tegenwoordig woont er niemand meer. De enige twee gebouwen die nog overeind staan zijn een boerenschuur en de kerk (stammend uit de 13^e eeuw). De buitenkant van de kerk is in 1995 gerenoveerd en tegenwoordig wordt de kerk onderhouden door de Stichting Oude Groninger Kerken, waarbij vooral het orgel binnenin de kerk van historische waarde is (zie afbeelding 6.1).

Net als in Oterdum ging ook in Heveskes het afbreken van het dorp gepaard met weinig tegenstand. Binnen een paar jaar waren alle bewoners vertrokken. Hier leefde ook grotendeels het idee dat het scheppen van werkgelegenheid van groter belang was dan het verdwijnen van een dorp. Helemaal omdat in die tijd het idee leefde dat Delfzijl het middelpunt van de chemische industrie in Europa zou worden en dat een klein dorp als Heveskes daarvoor gewoon opgeofferd moest worden (Kwak en Stolk, 1988). Dat komt ook naar voren in het volgende citaat uit de Handelingen van de Raad in de Gemeente Delfzijl:

Voor de verdere ontwikkeling van het geprojecteerde industriegebied is het noodzakelijk om de beschikking te krijgen over enige percelen grond gelegen aan de oostzijde van het dorp Heveskes.

Bron: Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1964, 24 juni, agendapunt 24.

Kaart 6.1 De omgeving van Delfzijl.

Bron: Gemeente Delfzijl (2006, bewerkt)

Het was overigens wel zo dat de bewoners en eigenaars van de te onteigenen grond werden gecompenseerd voor het feit dat ze moesten vertrekken. Wat ook blijkt uit het volgende citaat:

De in het plan gelegen gronden zijn inmiddels door een door de gemeente ingestelde commissie getaxeerd. Op basis van het taxatierapport zal aan de eigenaren en andere belanghebbenden een aanbod worden gedaan, om zodoende te trachten de gronden langs minnelijke weg in bezit te krijgen.

Bron: Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1963, 4 september, agendapunt 27.

Het dorp had een cultuur-historische waarde, maar dat was in die jaren van weinig belang. De cultuur-historische waarde werd in de jaren tussen 1993 en 1995 nog eens bevestigd. In deze periode werd het terrein waar eens Heveskes had gelegen bouwrijp gemaakt voor de komst van de fabriek van FMC. Vanwege het bouwrijp maken van het terrein werd in die periode ook archeologisch onderzoek gedaan en bij dat onderzoek kwamen de archeologen tot de conclusie dat de wierde van archeologisch belang was, iets wat door de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) tussen 1966 en 1976 ook al werd beweerd, maar ondanks die mededeling ging de gemeente Delfzijl akkoord met het verder bouwrijp maken van het gebied voor de komst van de FMC- fabriek en inmiddels is de archeologisch van belang geachte wierde een parkeerplaats (Alma, 1997).

Afbeelding 6.1 De kerk in Heveskes met op de achtergrond het industrieterrein.

Bron: auteur.

6.3 Interviewresultaten: voor het verdwijnen

Allereerst volgen er wat algemene gegevens over de voormalige bewoners van Heveskes die zijn geïnterviewd. Daarna wordt in deze paragraaf ingegaan op hoe deze bewoners het dorp Heveskes zagen voordat het dorp was verdwenen.

Er zijn vijf voormalige bewoners uit Heveskes geïnterviewd. Voor hen gelden de volgende gegevens:

- 2 vrouwen en 3 mannen
- de leeftijd varieerde van 50 tot 76 jaar
- de woontijd in Heveskes lag tussen de 13 en 25 jaar
- de gemiddelde woontijd van de 5 respondenten in Heveskes was 19 jaar
- alle 5 de respondenten wonen tegenwoordig in de provincie Groningen

Net als in Oterdum komt ook bij de respondenten uit Heveskes naar voren dat het dorp een zeer hechte gemeenschap was. Niet alleen blijkt dit uit de vraag of de bewoners Heveskes een hechte gemeenschap vonden, alle vijf de respondenten vonden dat, maar ook uit het feit dat er door alle vijf de respondenten wordt gezegd dat er veel contact was met andere Heemskers (= bewoner van Heveskes). Voor drie van de vijf respondenten geldt echter dat ze deze hechte gemeenschap als kind weliswaar als positief ervoeren, maar naarmate ze ouder werden kwamen ook de negatieve kanten van een hechte gemeenschap naar boven. Zoals ook blijkt uit dit citaat van respondent 2:

Heveskes was zeker een hechte gemeenschap, als kind was er altijd iemand die op je lette. Later als tiener was ik daar echter minder blij mee, want iedereen wist alles over iedereen.

Dat er sprake was van een hechte gemeenschap uitte zich echter niet in het lidmaatschap van verenigingen, want slechts een van de vijf respondenten was in Heveskes lid van een vereniging. Ondanks het feit dat alle vijf de respondenten aangaven dat er wel verenigingen waren, maar drie van de respondenten gaven ook aan dat ze in die tijd nog te jong waren om lid te zijn van een vereniging. De respondent die wel lid was van een vereniging maakte ook duidelijk dat wel geprobeerd is om de verenigingen na het verdwijnen van Heveskes in stand te houden. Hierover werd het volgende gezegd:

Ik ben in Heveskes nog lid geworden van 't Nut (= toneel- en activiteitenvereniging) en daar ben ik nu nog steeds lid van, al is de afdeling uit Heveskes wel overgegaan in de afdeling van Meedhuizen.

...ook de vereniging van plattelandsvrouwen uit de Oosterhoek heeft na het verdwijnen van de dorpen nog lange tijd bestaan, maar daar was ik geen lid van.

Wat verder opviel was het feit dat door vier van de voormalige Heemskers de driejaarlijkse optochten en de schoolfeesten van de gezamenlijke school van Oterdum en Heveskes werden genoemd in het interview. Ondanks het feit dat Heveskes een klein dorp was zeggen de respondenten dat er wel veel georganiseerd werd, mede door het feit dat het een hechte gemeenschap was.

Afgaande op het bovenstaande is het dan ook niet vreemd dat alle vijf de respondenten beaamden dat Heveskes in de tijd dat ze er woonden een belangrijke rol speelde in hun leven.

6.4 Interviewresultaten: tijdens het verdwijnen

Net als in Oterdum levert de vraag wanneer de respondenten merkten dat het dorp wel eens zou kunnen verdwijnen uiteenlopende antwoorden op. De jaartallen die genoemd worden liggen alle tussen 1957 en 1962. Op de vraag wanneer het zeker was dat de bewoner moesten vertrekken worden echter maar twee jaartallen genoemd, namelijk 1964 en 1965. Net als in Oterdum zat er dus ook in Heveskes een behoorlijk lange tijd tussen de eerste geruchten over het mogelijke verdwijnen van het dorp en het uiteindelijke vertrek. Hierbij moet overigens wel worden opgemerkt dat de respondenten over het algemeen niet direct in staat zijn om een jaartal te noemen, maar meestal eerst moeten nagaan wanneer wat ongeveer heeft plaatsgevonden. Aangezien 1965 meer dan veertig jaar geleden is, is dat niet zo verwonderlijk. Waar het voornamelijk om draait is het feit dat er een bepaalde tijd zit tussen de geruchten en de uiteindelijke beslissing om het dorp af te breken.

Deze tijd werd door de respondenten uit Heveskes veelal als negatief ervaren, het waren voor de bewoners erg onzekere tijden. Respondent 4 zegt hierover het volgende:

Ik had een heel vreemd gevoel in die tijd. Het dorp afbreken dat kan toch niet. Dat voelde gewoon als iets heel onwerkelijks.

Uit dit citaat blijkt ook de in paragraaf 2.6 genoemde 'business-as-usual-methode. Het verdwijnen van het dorp wordt als iets dat niet mogelijk is gezien en dus gaan de bewoners gewoon door met hun leven. Dezelfde houding werd ook geconstateerd bij mensen die

misschien moesten verhuizen als gevolg van de aanleg van de Drie Valleien Dam in China (Jing, 1997).

Overigens heeft deze tijd voor een jongere respondent ook een speciale betekenis, want het afbreken van het dorp werd door haar ook als iets dat spannend was gezien. Wat blijkt uit het volgende citaat:

Wat ik me nog goed herinner uit die tijd is het feit dat we door een in aanbouw zijnde fabriekshal naar de school moesten. We kregen allemaal een helm op om dan onder begeleiding door de hal naar de school lopen.

De vijf respondenten geven alle vijf aan dat ze niet het idee hadden dat de bewoners uit Heveskes inspraak hadden in het verdwijningsproces van het dorp. Daarnaast wordt de informatievoorziening door vier van de vijf respondenten als slecht ervaren.

Alle vijf de respondenten geven aan dat er weinig weerstand bestond tegen het verdwijnen van het dorp, waarbij drie van de respondenten de goede prijs die er geboden werd voor het huis als reden hiervoor opvoeren. Respondent 5 zegt hierover:

Nee, er was geen weerstand tegen het verdwijnen van het dorp. Het was ook niet een tijd om met spandoeken te lopen en bovendien woonden er veel eenvoudige mensen voor wie de prijs voor het huis gewoon goed was.

Wat in dit citaat ook naar voren komt is het feit dat het in die tijd niet gebruikelijk was om ergens actie tegen te voeren. Of zoals respondent 2 zei:

We gingen er niet tegen in, wat moet dat moet.

Net als in Oterdum wordt hier ook door alle vijf de respondenten gezegd dat het Havenschap de organisatie was die de huizen en de grond opkocht. En ook de vijf respondenten uit Heveskes zijn na het verdwijnen van het dorp naar plaatsen in de buurt verhuisd, namelijk twee naar Meedhuizen, twee naar Delfzijl en een naar Appingedam.

6.5 Interviewresultaten: na het verdwijnen

Het is tegenwoordig nog mogelijk om de plek waar Heveskes ooit heeft gelegen te bezoeken en alle vijf de respondenten doen dat dan ook nog regelmatig. Net als bij de bewoners van Oterdum is het feit dat de respondenten herinneringen aan die plek hebben de reden waarom ze er nog gaan kijken. Respondent 1 zegt daarover:

Ik ben er ook nog weleens met mijn kinderen heen geweest, gewoon om te laten zien waar ik vandaan kom, maar zij hebben er helemaal niets meer mee.

En dat de plaats waar Heveskes lag blijft trekken blijkt ook wel uit wat respondent 5 zei, namelijk het volgende:

Ik ga regelmatig fietsen en dan kan ik overal heen fietsen, maar toch fiets ik haast altijd zo dat ik ook nog even langs Heveskes kom.

Uit het bovenstaande citaat komt ook naar voren dat de plaats waar ooit het huis heeft gestaan een speciale betekenis heeft voor deze respondent. Er is nog altijd een bepaalde gehechtheid aan het vroegere thuis, hetgeen niet specifiek is voor deze respondent. Deze gehechtheid aan

thuis geldt voor veel mensen (Mazumdar en Mazumdar, 1993), maar het verplichte vertrek geeft voor de voormalige bewoners van de verdwenen dorpen wel een extra dimensie aan dit gegeven. Deze bewoners zijn immers niet uit zichzelf vertrokken en bovendien staat in veel gevallen het huis er niet meer.

Evenals bij de Oterdummers zijn de herinneringen die de Heemskers aan Heveskes hebben positief, want alle vijf de respondenten geven aan dat de herinneringen aan het dorp positief zijn. Vier van de vijf respondenten geven dan ook aan dat ze zich op dit moment nog een Heemsker voelen.

Na veertig jaar terugkijkend op het verdwijnen van het dorp vinden twee van de vijf respondenten het terecht dat Heveskes is verdwenen. Het volgende citaat geeft hun houding weer:

Heveskes lag gewoon te dicht bij de industrie en die moest er komen, want die zorgde voor beter werk voor de landarbeiders.

De andere drie respondenten hebben na veertig jaar echter eerder een wrang gevoel overgehouden aan het verdwijnen van het dorp, zoals uit het volgende citaat blijkt:

Ik weet niet of het allemaal wel nodig was geweest, het (de industrie) is toch allemaal minder ontwikkeld dan in eerste instantie werd verwacht.

6.6 ‘Sense of place’ van de voormalige Heemskers

Voor de voormalige bewoners van Heveskes geldt wat de ‘sense of place’ betreft grotendeels hetzelfde als wat ook voor de voormalige Oterdummers geldt. De ‘sense of place’ bij het voormalige dorp is bij alle respondenten positief, maar de ‘sense of place’ bij de huidige plek waar Heveskes ooit lag is negatief. Waarbij moet worden aangetekend dat het voor de Heemskers nog mogelijk is om het dorp op de plek in hun gedachten te reconstrueren, aangezien de kerk en een boerenschuur in Heveskes nog overeind staan en er nog enige herkenningspunten van vroeger zijn. Dit in tegenstelling tot Oterdum, waar dat niet het geval is.

Desondanks wordt het feit dat de kerk nog overeind staat niet door alle respondenten als positief ervaren, want drie van de vijf respondenten hebben het idee dat de kerk er staat weg te kwijnen, wat als pijnlijk wordt ervaren. Wat hierbij nog extra speelt is het feit dat de kerk in 1995 is gerestaureerd, maar dat deze restauratie niet uitging van voormalige bewoners van Heveskes. De respondenten vinden dat deze ‘import’ zich niet met het voormalige dorp moet bemoeien.

Net als bij de voormalige bewoners van Oterdum geldt dat ook de respondenten uit Heveskes nog altijd een band hebben met de plaats. Zo had een respondent boven de ingang van zijn voordeur het voormalige plaatsnaambord van Heveskes hangen en had een andere respondent een kilometerpaal uit Heveskes, waar hij herinneringen aan had, uitgegraven en in zijn achtertuin neergezet.

7 Weiwerd

7.1 Inleiding

In hoofdstuk zeven staat het dorp Weiwerd centraal. Zoals uit de volgende paragraaf zal blijken is dit dorp nog niet helemaal verdwenen, maar staan er nog een aantal huizen overeind. De eerder genoemde tijdsgeest uit hoofdstuk vier is ook bij het verdwijnen van het dorp Weiwerd van belang geweest. Nadat is ingegaan op het (grotendeels) verdwijnen van Weiwerd zal ook in dit hoofdstuk worden gekeken naar de resultaten van de interviews met voormalige Weiwerders. Hierbij wordt weer dezelfde volgorde toegepast als in de hoofdstukken over Oterdum en Heveskes. Dit houdt in dat eerst wordt gekeken naar het dorp voor het verdwijnen, daarna naar Weiwerd tijdens het verdwijnen en tenslotte naar Weiwerd zoals het nu is.

7.2 Weiwerd toen en nu

De situatie in het dorp Weiwerd is in een aantal opzichten verschillend van de situatie in de dorpen Oterdum en Heveskes. De laatste twee zijn namelijk inmiddels verdwenen en er wonen geen mensen meer. In Weiwerd is een groot deel van de huizen inmiddels ook afgebroken, maar toch wonen er nog steeds mensen. Het tweede verschil is dat het voor de dorpen Oterdum en Heveskes al vroeg duidelijk was dat ze moesten wijken voor de oprukkende industrie, bij Weiwerd was dat eerst niet het geval.

De gemeente Delfzijl zag Weiwerd eerst nog als het dorp aan de rand van het industriegebied waar de werknemers uit de industrie zich zouden kunnen vestigen, waardoor de plaats zou kunnen blijven bestaan en zelfs zou kunnen groeien. Er werd in 1966 dan ook een bestemmingsplan aangenomen waarin stond dat er weer nieuwe huizen in Weiwerd konden worden gebouwd, maar dat gebeurde niet en binnen een paar jaar was de houding van de gemeente veranderd.

Van belang hierbij was dat het Amerikaanse bedrijf Upjohn Company na onderhandelingen met het Havenschap Delfzijl en het Ministerie van Economische Zaken in 1971 toestemming kreeg om zich in Delfzijl te vestigen (De Groot-Van der Meulen, 1991). Dit chemische bedrijf wilde zich op het industrieterrein aan de rand van Weiwerd vestigen en dit werd de doodsteek voor het dorp. In 1972 werd het opgenomen in het beheersgebied van het havenschap Delfzijl. Dit hield in dat het havenschap het dorp ‘kocht’ voor vijf miljoen gulden. Dit leidde tot de situatie waarin het Havenschap de eigenaar werd van de huizen, maar dat de huizen pas afgebroken werden als de bewoners waren vertrokken. Vanaf 1972 is dan ook een begin gemaakt met het slopen van de huizen, maar aangezien in 1973 de oliecrisis toesloeg was na die tijd de noodzaak voor het slopen van Weiwerd afgenomen, want door de oliecrisis nam ook de animo van bedrijven om zich in Delfzijl te vestigen af (Alma, 1996). Het chemieconcern Upjohn Company vestigde zich nog wel in de buurt van Weiwerd, met als gevolg dat het deel van Weiwerd dat te dicht in de buurt van dit bedrijf kwam te liggen werd afgebroken (Kwak en Stolk, 1988).

De situatie in Weiwerd werd er vanaf 1973 dan ook eentje van het langzaam laten doodbloeden van het dorp, dit in tegenstelling tot Heveskes en Oterdum, want deze dorpen waren binnen een paar jaar afgebroken. De twijfelende houding van de gemeente Delfzijl ten opzichte van het dorp Weiwerd, blijkt ook uit het feit dat de volgende passage tussen 1975 en 1978 ieder jaar voorkomt in de Notulen van de Raad:

Teneinde ongewenste bebouwing in Weiwerd te voorkomen is het noodzakelijk opnieuw te verklaren dat voor het betreffende gebied een nieuw bestemmingsplan wordt voorbereid.

Bron: Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1978, 25 mei, agendapunt 12.

Er werd dus wel de intentie uitgesproken om een nieuw bestemmingsplan voor Weiwerd te maken, maar in werkelijkheid bleef dat plan maar op zich wachten. Deze situatie leidde ertoe dat de gemeenteraad in 1996 een motie aannam waarin het verboden werd voor het Havenschap om verder te gaan met de afbraak van huizen in Weiwerd, maar inmiddels stonden er nog maar enkele huizen overeind (Braam, 1998).

Bij de beslissing van de gemeenteraad speelde het rapport Behoud en Herstel Weiwerd van de stichting Behoud Wierde Weiwerd een belangrijke rol. Weiwerd is evenals Oterdum en Heveskes een wierdedorp en de voorstanders van het behoud van Weiwerd wijzen in het rapport dan ook op het cultuur-historische belang van het dorp. Het dorp is gebouwd op een verhoging in het landschap, die bescherming bood tegen het water. In het midden van de verhoging is een kerk gebouwd met daaromheen in een radiale structuur de verschillende boerderijen, met hun voorkant naar de kerk toe. De kerk is echter in 1985 door het Havenschap afgebroken en zodoende dreigde ook de structuur in Weiwerd te verdwijnen. De in de jaren negentig in het leven geroepen stichting probeert om de structuur te behouden om zodoende ook de wierde vanwege haar cultuur-historische waarde te kunnen behouden. Verder wijst deze stichting op het feit dat de industriële expansie inmiddels is gestopt, het industrieterrein heeft op dit moment een bezettingsgraad van veertig procent, en dat de noodzaak om Weiwerd verder af te breken eigenlijk is verdwenen (Braam, 1997).

Afbeelding 7.1 Het plaatsnaambord Weiwerd bestaat nog steeds.

Bron: auteur

Uit gegevens van de gemeente Delfzijl blijkt dat Weiwerd aan het begin van 2006 nog twaalf inwoners telde (Gemeente Delfzijl, 2006) en het is maar de vraag hoe lang die daar nog zullen wonen, want de economische reden om Weiwerd af te breken mag dan zijn verdwenen er wordt inmiddels gewezen op de Milieu- en Verontreinigingswet, waaruit voort komt dat wonen in Weiwerd niet is toegestaan. Al brengen de bewoners van Weiwerd hier tegenin dat het in het eveneens vlakbij het industrieterrein liggende Farmsum minstens even slecht gesteld is met de verontreiniging en daar worden nog wel nieuwe huizen gebouwd (Abrahamse, 1995).

Tegenwoordig is de situatie zo dat het Havenschap Delfzijl nog steeds eigenaar van het dorp is en dus blijft de sterfhuisconstructie, waarbij huizen worden afgebroken als de bewoners vertrekken, bestaan. Zolang alle bewoners echter niet zijn vertrokken kunnen alle huizen niet worden afgebroken en dus bestaat het dorp nog steeds (zie afbeelding 7.1).

7.3 Interviewresultaten: voor het verdwijnen

Allereerst volgen er wat algemene gegevens over de voormalige bewoners van Weiwerd die zijn geïnterviewd. Daarna wordt in deze paragraaf ingegaan op hoe deze bewoners het dorp Weiwerd zagen voordat het dorp was verdwenen.

Er zijn vijf voormalige bewoners uit Weiwerd geïnterviewd. Voor hen gelden de volgende gegevens:

- 2 vrouwen en 3 mannen
- de leeftijd varieerde van 56 tot 87 jaar
- de woontijd in Weiwerd lag tussen de 16 en 71 jaar
- de gemiddelde woontijd van de 5 respondenten in Weiwerd was 36 jaar
- alle 5 de respondenten wonen tegenwoordig in de provincie Groningen

Alle vijf de voormalige Weiwerders antwoordden positief op de vraag of er sprake was van een hechte gemeenschap in Weiwerd. Over de vraag of geprobeerd is om die gemeenschap na het verdwijnen van Weiwerd in stand te houden zijn de meningen verdeeld, want drie respondenten zeggen dat wel geprobeerd is om de gemeenschap in stand te houden terwijl de andere twee zeggen dat er niet geprobeerd is om de gemeenschap in stand te houden. Wat hier waarschijnlijk naar voren komt is het feit dat het zo lang geduurd heeft voordat Weiwerd was verdwenen. De respondenten die het langst in Weiwerd hebben gewoond geven aan dat er wel geprobeerd is om de gemeenschap in stand te houden, terwijl de twee respondenten die eerder uit Weiwerd zijn vertrokken aangeven dat er geen pogingen zijn gedaan om de gemeenschap in stand te houden. De volgende twee citaten geven het verschil tussen de twee groepen goed aan:

Of er een poging is gedaan om Weiwerd samen te houden? Nee, het was gewoon ieder voor zich.

Er zijn voortdurend mensen geweest die hebben geprobeerd om Weiwerd te behouden, ook nu nog in de Stichting Behoud Weiwerd, maar veel heeft het niet opgeleverd.

Vier van de vijf respondenten geven aan dat er veel contact was tussen de bewoners van Weiwerd. Het aantal respondenten dat lid was van een vereniging ligt ook hoger dan in Oterdum en Heveskes, want drie van de vijf respondenten waren lid van een vereniging in Weiwerd. Maar voor alle drie de respondenten geldt ook hier dat ze na het verdwijnen van het

dorp geen lid meer waren van de vereniging. Weiwerd was van de drie verdwenen dorpen het grootst en had zodoende ook een grotere bevolkingsbasis voor verenigingen, dus zodoende is het niet verbazend dat in Weiwerd meer respondenten lid waren van een vereniging. Het hogere aantal inwoners zorgde er ook voor dat Weiwerd een eigen school had, terwijl de school in Oterdum en Heveskes een gecombineerde school was van de twee dorpen samen.

Er is tegenwoordig zelfs nog een voetbalvereniging die tot het verdwijnen van het dorp in Weiwerd speelde, namelijk de v.v. Oosterhoek, maar tegenwoordig liggen de velden van deze vereniging in Farmsum.

Evenals bij de andere twee dorpen vond ook een meerderheid van de voormalige bewoners van Weiwerd, namelijk vier van de vijf, dat het dorp een belangrijke rol speelde in hun leven.

7.4 Interviewresultaten: tijdens het verdwijnen

Het feit dat het heel lang heeft geduurd voordat het dorp was verdwenen is waarschijnlijk ook van invloed op de jaartallen die de geïnterviewde oud-Weiwerders noemen als beginpunt voor de geruchten over het verdwijnen, want het vroegste jaartal dat wordt genoemd is 1959 en het laatste jaartal 1973.

Maar ook voor de situatie in Weiwerd geldt dat er een geruime periode zit tussen het opvangen van de eerste geruchten over het mogelijke verdwijnen en het uiteindelijke vertrek, want de jaartallen waarop de respondenten zijn vertrokken variëren van 1961 tot 1997. Uit deze getallen blijkt al gelijk dat er een verschil zit tussen de situatie in Weiwerd en die in Oterdum en Heveskes, want in Weiwerd was het proces van het verdwijnen veel langduriger dan in de andere twee dorpen. Voor alle vijf de respondenten geldt dat ze de tijd tussen de geruchten en het uiteindelijke vertrek als negatief hebben ervaren. Dit blijkt ook uit het volgende citaat:

We hebben nog heel lang in Weiwerd gewoond, maar je zag het steeds verder aftakelen naarmate er meer mensen waren vertrokken. Het werd steeds moeilijker om in het dorp te leven.

De vraag of de ex-bewoners van Weiwerd het gevoel hadden dat ze inspraak hadden in het proces van het verdwijnen levert ook hier duidelijke resultaten op, want vier van de vijf respondenten beantwoordden deze vraag met nee. De vraag over de informatievoorziening over het verdwijnen van het dorp levert nog duidelijkere resultaten op, want hierbij geven alle vijf de respondenten aan dat er weinig tot geen informatie over het verdwijnen van het dorp werd verstrekt. De gebrekkige informatievoorziening over het mogelijke verdwijnen van het dorp is iets dat ook terug komt in andere studies over het verdwijnen van plaatsen. De gebrekkige informatieverschaffing wordt ook genoemd in het onderzoek van McVey en Windsor (2005) naar aanleiding van de aanleg van een stuwmeer in een indianenreservaat en in het onderzoek van Schwarz (1997) naar het (verplichte) verhuizen van Navajo-indianen.

Ook op de vraag of er weerstand was tegen het verdwijnen van het dorp levert vier keer een nee en een keer een ja op als resultaat. Net als in de andere dorpen wordt ook hier de goede prijs die de mensen konden krijgen voor hun woning aangevoerd als reden voor het weinige protest. En ook hier speelt weer het idee dat er weinig tegen het verdwijnen te doen was, zoals blijkt uit deze uitspraak van respondent 3 met betrekking tot het in actie komen tegen het verdwijnen:

Wat moet, dat moet. Niet te lang treuren, weg uit Weiwerd en ergens anders verder leven.

Net als in Oterdum en Heveskes geven ook de voormalige bewoners van Weiwerd aan dat het Havenschap de huizen in Weiwerd opkocht. En ook de voormalige bewoners van Weiwerd zijn nadat ze uit Weiwerd moesten vertrekken in de buurt blijven wonen, want twee respondenten zijn naar Delfzijl vertrokken en de rest naar Kolham, Farmsum en Wagenborgen.

Wat verder opviel in de interviews met de voormalige bewoners van Weiwerd is dat door vier respondenten het sluiten van de school in Weiwerd (in 1976) wordt gezien als de doodsteek voor het dorp. Ze geven alle vier aan dat het dorp niet meer levensvatbaar was nadat de school was verdwenen.

7.5 Interviewresultaten: na het verdwijnen

Het feit dat de geïnterviewde oud-bewoners van Weiwerd in de buurt zijn gaan wonen maakt het mogelijk dat ze nog regelmatig hun voormalige woonplaats zouden kunnen bezoeken. En dat blijkt ook het geval, want alle vijf de respondenten zeggen dat ze nog geregeld in Weiwerd komen.

De redenen waarom de respondenten nog naar Weiwerd gaan verschillen. Voor een tweetal van hen is het zo dat het voormalige woonhuis er nog staat en dat ze daar zo nu en dan gewoon nog eventjes gaan kijken. Zo geeft respondent 4 als reden:

Regelmatig rijd ik nog naar Weiwerd en dan loop ik door het dorp naar de voormalige boerderij toe.

De andere drie respondenten gaan nog wel naar Weiwerd, maar ervaren het toch negatiever. Zo geeft respondent 1 aan:

Wat er was, vind je er niet meer.

Van de geïnterviewde voormalige bewoners van Weiwerd geven er maar twee van de vijf aan dat ze zich nu nog Weiwerder voelen. Desondanks geven ook hier alle vijf de oud-bewoners aan dat de herinneringen aan Weiwerd over het algemeen positief zijn. Uit de antwoorden van de respondenten blijkt verder dat ze alle vijf zeer ongelukkig zijn met het langzame verdwijnen van het dorp. Ze hadden alle vijf liever de situatie gezien zoals in Oterdum en Heveskes, waar het verdwijnen veel sneller ging. De volgende twee citaten geven aan hoe de respondenten 2 en 3 hier over denken:

Weiwerd ziet eruit als een rot gebit, waarvan hier en daar nog een huis overeind staat.

Wat me nog het meeste stoort is dat ze het dorp zo hebben laten doodbloeden. Het had gewoon in een keer afgelopen moeten zijn.

De laatste vraag over het feit of de respondenten het achteraf gezien terecht vonden dat het dorp is verdwenen levert duidelijke resultaten op, want hierop antwoordden ze alle vijf met nee.

7.6 ‘Sense of place’ van de voormalige Weiwerders

Aangezien het verdwijnen van Weiwerd langzamer is gegaan dan het verdwijnen van de andere dorpen en er in Weiwerd nog altijd een aantal gebouwen overeind staan is het voor de

voormalige Weiwerders nog altijd mogelijk om een rond te lopen in hun voormalige woonplaats.

Maar dit leidt er niet toe dat de 'sense of place' van de plaats zoals die nu is als positief wordt ervaren. Het is eerder zo dat het feit dat er hier en daar nog wat overeind staat als iets negatiefs wordt gezien, de respondenten hadden liever gezien dat alles was afgebroken. Ook voor de vijf geïnterviewde ex-Weiwerders geldt dat de 'sense of place' bij Weiwerd zoals het vroeger was positief was, maar de plek nu wordt als negatief ervaren.

Tijdens de interviews viel ook bij de ex-Weiwerders op dat er altijd wel iets in huis was dat herinnerde aan de voormalige woonplaats. Zoals gezegd ging het vaak om foto's of schilderijen. Een ex-Weiwerder had zelfs een maquette van het monument dat in Weiwerd staat ter nagedachtenis van de afgebroken kerk in huis. Al met al speelt ook bij de voormalige Weiwerders het dorp nog steeds een rol in hun leven.

8 Conclusie

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden in de eerste paragraaf de gecombineerde interviewresultaten van Oterdum, Heveskes en Weiwerd behandeld. Op deze manier is het mogelijk om na te gaan in hoeverre er verschillen en overeenkomsten tussen de drie dorpen bestaan. In de daarop volgende paragraaf wordt de eindconclusie van het onderzoek gepresenteerd.

8.2 Gecombineerde interviewresultaten van de drie dorpen samen

In deze paragraaf worden de belangrijkste gecombineerde bevindingen van de interviews van alle drie de verdwenen dorpen samen behandeld. Dit is mogelijk omdat de interviewvragen zo waren opgezet, dat ondanks het feit dat het om drie verschillende dorpen ging, alle bewoners toch dezelfde vragen hebben beantwoord. Zodoende is het dus mogelijk om de bevindingen uit de interviews van de drie dorpen samen te voegen.

Om te beginnen wordt het verdwijnen van de dorpen door alle vijftien van de respondenten als negatief ervaren. Ondanks het feit dat het verdwijnen van de dorpen als negatief wordt ervaren bezoeken alle vijftien ex-bewoners hun verdwenen dorp nog regelmatig. In zoverre geldt dus voor elk van de verdwenen dorpen dat de ‘sense of place’ van het vroegere dorp positief is, maar dat de ‘sense of place’ op de plek waar ooit het dorp heeft gelegen negatief is.

Wat verder opvalt is het feit dat in alle drie de verdwenen dorpen wordt aangegeven dat er sprake was van een hechte gemeenschap, maar dat in geen van de drie dorpen echt is geprobeerd om die gemeenschap na het verdwijnen van het dorp in stand te houden.

Het dorp speelde bij veel van de geïnterviewden een belangrijke rol in het leven en bij tien van de vijftien geïnterviewden is het zelfs zo dat ze zich op dit moment nog bewoner van het verdwenen dorp voelen. Daarnaast beschikken alle geïnterviewden wel over een of ander aandenken aan het verdwenen dorp, wat varieert van foto's en schilderijen tot plaatsnaamborden.

Als de geïnterviewden nu terugkijken op het verdwijnen van hun dorpen dan vinden twaalf van de vijftien geïnterviewden het onterecht dat de dorpen zijn verdwenen.

Een belangrijk verschil dat naar voren komt tussen de dorpen is het feit dat het verdwijnen van Weiwerd zo lang heeft geduurd in tegenstelling tot het verdwijnen van de andere twee dorpen. Door de bewoners van Weiwerd wordt dit ‘doodbloeden’ als negatief ervaren.

Een ander verschil tussen de dorpen is het feit dat Oterdum helemaal verdwenen is, terwijl er in Heveskes en vooral in Weiwerd nog een aantal gebouwen overeind staan. Dit verschil speelt een belangrijke rol bij de respondenten uit Oterdum, want zij ervaren het feit dat het dorp niet meer terug te vinden is als negatief. De ex-bewoners uit Heveskes en Weiwerd hebben hier minder last van, want voor deze mensen geldt dat de nog bestaande gebouwen als een herkenningspunt dienen. Vanuit die herkenningspunten kunnen de ex-bewoners nagaan waar het eigen huis ooit heeft gestaan. Het monument dat geplaatst is op de locatie waar Oterdum ooit lag wordt door de voormalige bewoners van Oterdum niet als positief ervaren. Het herinnert weliswaar aan het voormalige dorp, maar het is niet iets dat voor het verdwijnen ook al op die locatie stond. Datzelfde geldt ook voor de begraafplaats, want ook die is met het verhogen van de dijk verplaatst. Dus juist de plaats waar een officieel monument staat dat herinnert aan het verdwijnen van de plaatsen wordt als negatief ervaren. De overblijfselen van Heveskes en Weiwerd stammen wel nog uit de tijd van het dorp en deze dienen dus voor de

voormalige bewoners als origineel herkenningspunt om de contouren van hun dorpen nog terug te kunnen vinden.

8.3 Eindconclusie

In deze paragraaf zal de hoofdvraag zoals die in paragraaf 1.1 naar voren is gekomen worden beantwoord. Deze hoofdvraag luidt als volgt:

Welke betekenis kennen de voormalige bewoners van de verdwenen dorpen Heveskes, Oterdum en Weiwerd toe aan deze dorpen?

Van belang bij het toekennen van betekenis is het begrip ‘sense of place’. Bij ‘sense of place’ gaat het om de gevoelens, zowel positief als negatief, die een plaats bij mensen oproept. Bij de voormalige bewoners van de drie verdwenen dorpen komen ook zowel positieve als negatieve gevoelens naar voren als het om de verdwenen dorpen gaat. Wat duidelijk wordt uit de interviews met de voormalige bewoners van Heveskes, Weiwerd en Oterdum is het feit dat het verdwenen dorp nog altijd een rol speelt in hun leven. Hierbij moet gesteld worden dat de herinneringen aan het dorp, voordat er sprake van was dat het dorp zou kunnen verdwijnen, positief zijn gebleven.

De ‘topocide’ heeft er echter toe geleid dat de plaatsen grotendeels zijn verdwenen, maar aangezien de plek waar de plaats ooit heeft gelegen nog wel bestaat en ook nog te bezoeken is, werd in het onderzoek ook gekeken naar hoe de geïnterviewde voormalige bewoners van de drie verdwenen dorpen deze plek nu ervaren.

Het bleek zo te zijn dat de voor dit onderzoek geïnterviewde ex-bewoners inderdaad nog regelmatig naar de plek waar vroeger hun dorp was gaan. Deze plek wordt echter in tegenstelling tot het dorp zoals het eerder was veelal als negatief ervaren.

Er bestaat voor de voormalige bewoners van de verdwenen dorpen dus nog altijd een band met het verdwenen dorp. Hierbij spelen de herinneringen aan het dorp en de ervaringen die ze in het dorp hebben opgedaan een belangrijke rol. Door deze herinneringen en ervaringen bestaat er nu ook nog altijd een band met de fysieke omgeving waar de dorpen ooit lagen. Daarnaast zorgen de herinneringen en ervaringen voor een band tussen de bewoners van de verdwenen dorpen. Ze hebben een gemeenschappelijke ervaring met het verdwijnen van de dorpen.

Er kan gesteld worden dat de ‘topocide’ voor de ‘sense of place’ van de bewoners het gevolg heeft gehad van een tweedeling. Aan de ene kant is er de ‘sense of place’ van de plaats voor het verdwijnen, deze is positief, aan de andere kant is er de ‘sense of place’ op de huidige locatie waar vroeger het dorp heeft gelegen, deze is negatief. De dorpen zijn dan wel verdwenen, maar in de herinneringen van de voormalige bewoners is het dorp nog altijd niet weg.

Het negatieve gevoel wordt vooral veroorzaakt door het feit dat de voormalige bewoners op de huidige locatie weinig tot niets meer terugvinden van het dorp waar ze zulke goede herinneringen aan hebben. Bij een deel van de voormalige bewoners van de verdwenen dorpen wordt dit gevolg na veertig jaar nog versterkt doordat ze nu het idee hebben dat de dorpen niet hadden hoeven te verdwijnen.

Literatuurlijst

Literatuur:

- Abrahamse, J. (1995), 'Weiwerd moet blijven, een film over een wierdedorp in aftakeling.' *Waddenbulletin* 30 (4), p. 205-206.
- Alicea, M (2001), 'Stories of Displacement and Settlement in Puerto Rican Chicago'. *CENTRO Journal* 13 (2), p. 167-195.
- Alma, C. (1996), 'Een groet uit Weiwerd.' *Noorderbreedte* 1996 (1), p. 36-37.
- Alma, C. (1997), 'De waarde van de wierde van Heveskes.' *Noorderbreedte* 1997 (2), p. 12-13.
- ANWB (1987), *ANWB Atlas voor Nederland. Het nieuwe reis-ideeën en oriëntatieboek*. Ede: Zomer & Keuning.
- Arksey, H. en P. Knight (1999). *Interviewing for Social Scientists. An Introductory Resource with examples*. Londen: SAGE Publications Ltd.
- Atzema, O. A. L. C. en E. Wever (1999), *De Nederlandse Industrie. Vernieuwing, verwevenheid en spreiding*. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V.
- Baarda, D.B. en M. P. M. de Goede (1997). *Basisboek Methoden en Technieken. Praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van onderzoek*. Houten: Educatieve Partners Nederland BV.
- Boxer, B. (1988), 'China's Three Gorges dam: Questions and prospects.' *The China Quarterly* 113 (mar.), p. 94-108.
- Boyle, P., K. Halfacree en V. Robinson (1998), *Exploring Contemporary Migration*. Harlow: Addison Wesley Longman Limited.
- Braam, J. (1997), 'Weiwerd, groene weide of toch een dorp?' *Noorderbreedte* 1997 (3), p. 37-39.
- Braam, J. (1998), 'Stichting Behoud Weiwerd hoopt op snelle ontwikkeling bestemmingsplan.' *Schoonschrift* 8 (60), p. 8-9.
- Braconi, F. en L. Freeman (2004), 'Gentrification and Displacement'. *Journal of the American Planning Association* 70 (1), p. 39-52.
- Butz, D. en J. Eyles (1997), 'Reconceptualizing Senses of Place: Social Relations, Ideology and Ecology.' *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 79 (1), p. 1-25.
- Cresswell, T. (2004), *Place. A short introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

- Cuba, L. en D. M. Hummon (1993), 'Constructing a Sense of Home: Place Affiliation and Migration across the Life Cycle.' *Sociological Forum* 8 (4), p.547-572.
- Dagblad van het Noorden (2006), 'Ex-bewoners De Oosterhoek gezocht. Student wil inwoners van verdwenen Groningse dorpen interviewen voor scriptie.' Groningen: Hazewinkel Pers B.V.
- De Groot-Van der Meulen, C. A. (1991), *Weiwerd, Heveskes, Oterdum: de verdwenen dorpen van de Oosterhoek*. Bedum: Profiel.
- Donkers, H. (1998). *Handboek Communicatieve Vaardigheden*. Groningen: Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit Groningen.
- Douglas Porteous, J. (1989), *Planned to death. The annihilation of a place called Howdendyke*. Toronto: University of Toronto Press.
- Emans, B. (2002), *Interviewen. Theorie, techniek en training*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Forest, R en A. Kearns (2001), 'Social cohesion, Social Capital and the Neighbourhood.' *Urban Studies* 38 (12), p. 2125-2143.
- Graham, S. (2004), *Cities, War and Terrorism. Towards an Urban Geopolitics*. Oxford: Blackwell.
- Hansen, A. en A. Oliver-Smith (1982), *Involuntary Migration and Resettlement. The Problems and Responses of Dislocated People*. Boulder: Westview Press.
- Hewitt, K. (1983), 'Place Annihilation: Area Bombing and the Fate of Urban Places.' *Annals of the Association of American Geographers* 73 (2), p. 257-284.
- Jing, J. (1997), 'Rural resettlement: Past lessons for the Three Gorges Project.' *The China Journal* 38 (jul.), p. 65-92.
- Kleinhans, R. (2003), 'Displaced, but still Moving Upwards in the Housing Career? Implications of Forced Residential Relocation in the Netherlands.' *Housing Studies* 18 (4), p. 473-499.
- Kleinhans, R. en H. Kruythoff (2002), *Herstructurering: in het spoor van de vertrekkers. Een exploratief onderzoek naar de ervaringen van herstructureringsurgente in Hooggraven (Utrecht) en Morgenstond (Den Haag)*. Utrecht: DGVH / NETHUR.
- Knox, P. L. en S. A. Marston (1998), *Places and Regions in Global Context. Human Geography*. Upper Saddle River: Prentice-Hall.
- Kwak, J. en C. Stolk (red.) (1988), *Dorp toen en nu. Deel 4*. Scheemda: Uitgeverij Meinders.

- Light, A. en J. M. Smith (1998), *Philosophy and Geography III. Philosophies of Place*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Mazumdar, Sh. en Sa. Mazumdar (1993), 'Sacred place and place attachment.' *Journal of Environmental Psychology* 1993 (13), p. 231-242.
- McDowell, C. (1996), *Understanding Impoverishment. The Consequences of Development-Induced Displacement*. Oxford: Berghahn Books.
- McDowell, L. (1997), *Undoing Place? A geographical Reader*. New York: Arnold.
- McVey, J. A. en J. E. Windsor (2005), 'Annihilation of both place and sense of place: the experience of the Cheslatta T'En Canadian First Nation within the context of large-scale environmental projects.' *The Geographical Journal* 171 (2), p. 146-165.
- Morvaridi, B. (2004), 'Resettlement, Rights to Development and the Ilisu Dam, Turkey.' *Development and Change* 35 (4), p. 719-741.
- Schwarz, M. T. (1997), 'Unravelling the anchoring cord: Navajo relocation, 1974 to 1996.' *American Anthropologist* 99 (1), p. 43-55.
- Segers, J. (1999), *Methoden voor de maatschappijwetenschappen*. Assen: Van Gorcum & Comp. bv.
- Winchester, H. P. M., L. Kong en K. Dunn (2003), *Landscapes. Ways of imagining the world*. Harlow: Pearson Education Limited.

Archiefstukken:

- Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1962, 17 juni, agendapunt 39.
- Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1963, 4 september, agendapunt 27.
- Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1964, 24 juni, agendapunt 24.
- Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1965, 30 juni, agendapunt 2.
- Archief Gemeente Delfzijl, Handelingen van de Raad 1978, 25 mei, agendapunt 12.

Website:

- Gemeente Delfzijl (2006), 'Kerncijfers van de Gemeente Delfzijl', (<http://www.delfzijl.nl/gemeente/delfzijl/Werken/Kerncijfers.htm>). Bezocht op: 26 januari 2006.

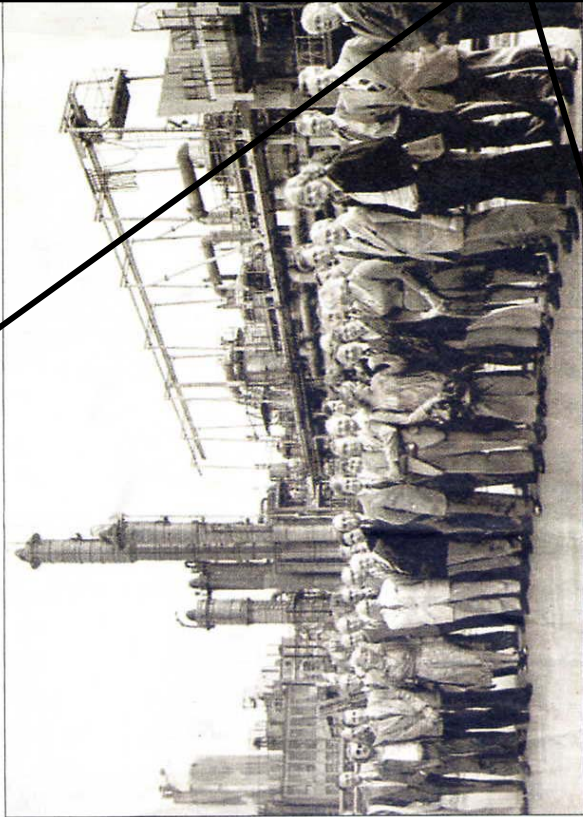
Bijlage 1: Oproep Dagblad van het Noorden

Ex-bewoners De Oosterhoek gezocht

Student wil inwoners van verdwenen Groningse dorpen interviewen voor scriptie

Leerlingen voor de vroegere CLHS in Oldehove. Corry Veenstra-Mollema uit Hoogkerk wil graag een reünie van de school organiseren. Bel ☎ 050-5568028 om te reageren. (Zie 'Reünie Oldehove')

Leden van de provinciale staten van Groningen op werkbezoek, eind jaren zeventig. Wie kent ze (nog)? Plet van Wingerden in Emmen wil het graag weten. Bel ☎ 0591-619905 of mail naar piet@vanwingerden.nl. (Zie 'Statenvlees')

Specifieke, Groningse vragen van- daag. Emmenaar Plet van Wingerden wil achter de namen komen van Groningse statenvlees in de jaren 1977-1978, terwijl de Hoogkerkse Corry Veenstra een reünie wil houden voor oud-leerlingen van de CLHS in Oldehove. Een bijzondere oproep komt van Arnoud Prinsen in Groningen. Voor een scriptie van z'n studie culturele geografie wil hij graag in contact komen met voormalige bewoners van de verdwenen Groningse dorpjes Oterdum, Heveskes en Weiwerd - adriëën bekend

horn. Namen leerkrachten: Mevrouw Blauw, directrice; mevrouw Funke, naaiten; de heer De Vries, AVO.; de heer Reukema, tuin- en kamerplanten. Het lijkt mij leuk om een reünie te houden. Corry Veenstra-Mollema, Hoogkerk. ☎ 050-5568028.

■ (Exp-)bewoners: van de verdwenen dorpen Oterdum, Heveskes en Weiwerd. Ik ben bezig met mijn scriptie voor de studie culturele geografie. Ik wil voor mijn scriptie graag mensen die het verdwijnen hebben meegemaakt, interviewen. Arnoud Prinsen, Groningen. ☎ 050-5715078 of 06-14644547. e-mail: a.prinsen@student-lrug.nl.

lingen van haar worden eventueel ook verzocht te reageren. Roel Roggerma, Groningen. ☎ 050-3139201 of e-mail: roel.roggerma@licma.nl.

■ Foto: Battruïda Braam: wie heeft het foto van mijn grootmoeder Trijntje Battruïda Braam, geboren 17 februari 1878 in Gieterveen? Overleden 13 december 1917 in Nieuwe Pekela. Ze had één zus: Sitenetje. Ze was getrouwd met Derk Nordter; ze had twee kinderen: Derk en mijn moeder Trijntje. Mijn moeder was gehuwd met Hendrik Warta. Dian Mulders Warta, Musselkanaal. ☎ 0599-616944.

oud-leden van de voetbalvereniging. Info en opgave: www.vomr.nl, Danita Postma, Nieuw-Koden. ☎ 050-5012880.

■ Reünie Sint Annen: namen en adressen van alle mensen die in de afgelopen zestig jaar in Sint Annen hebben gewoond. G. Dalensen, ☎ 050-3022568. 050-3024889 of 050-3021298 of e-mail: gerdalensen@cs.com.

■ Willem Daling: geboren op 07-05-1930 in Smilde als jongste zoon van Harm Daling en Jantje Regtop. Hij heeft twee oudere broers: Marten en Jan (helaas al overleden) en dan zijn 10 jaar jongere zus Jantje. Willem is

■ Reünie OBS de Bongerd: openbare lagere school te Stedum op 14 oktober 2006. We zoeken oud-leerlingen (16 jaar en ouder) van de Bongerd te Stedum vanwege het 25-jarig bestaan van het nieuwe schoolgebouw en het bijna 125-jarig bestaan van openbaar onderwijs in Stedum. Via www.stedum.com kan men zichzelf of de hoogte houden van de ontwikkelingen. Opgave: Ada Hovius, Stedum. ☎ 0596-551365 of harrie.timmerman@hctnet.nl.

■ Reünie De Kleine Beer: kinderdagcentrum, Groningen. De Kleine Beer viert haar 25 jarig bestaan en houdt een reünie op zaterdag 30 sep

Bijlage 2: Interviewvragen

Inleiding

Ik doe voor mijn scriptie voor de studie Culturele Geografie aan de RUG in Groningen onderzoek naar Weiwerd, Heveskes en Oterdum. Hierbij gaat het voornamelijk om hoe de bewoners van deze dorpen het verdwijnen van hun woonplaats hebben ervaren en hoe ze nu op dat dorp terug kijken.

Heeft u er bezwaar tegen als ik het interview opneem, zodat ik het thuis nog weer terug kan luisteren?

Het onderzoek is anoniem, u naam wordt niet in de scriptie vermeld.

Interviewvragen

- **Algemeen:**

1. Naam?
2. Leeftijd?
3. Bewoner van welk verdwenen dorp?
4. Hoe lang in dat dorp gewoond?

- **Voor het verdwijnen:**

5. Was er in het dorp sprake van een hechte gemeenschap?
6. Is geprobeerd om die gemeenschap in stand te houden na het verdwijnen?
7. Had u veel contact met de andere bewoners in het dorp?
8. Was u lid van een vereniging in het dorp?
9. Bleef deze vereniging na het verdwijnen ook nog bestaan?
10. Speelde het dorp een belangrijke rol in uw leven?

- **Proces van het verdwijnen:**

11. Wanneer merkte u dat het dorp zou kunnen verdwijnen?
12. Wat was uw reactie?
13. Wanneer wist u zeker dat u moest vertrekken?
14. Hoe heeft u de tijd tussen de geruchten en de uiteindelijk beslissing dat het dorp ging verdwijnen ervaren?
15. Kreeg u veel informatie over het mogelijk verdwijnen van uw dorp?
16. Had u het gevoel dat u inspraak had in het proces?
17. Was er weerstand tegen het verdwijnen van het dorp?
18. Hoe vindt u dat de gemeente is omgegaan met de hele kwestie?
19. Was de verplichte verhuizing anders dan een 'gewone' verhuizing?
20. Is er een vorm van compensatie geweest voor de verplichte verhuizing?
21. Wie werd na de verhuizing eigenaar van u huis en grond?
22. Waar bent u naartoe verhuisd, nadat u verplicht moest vertrekken?
23. Was u gezinssituatie na het verhuizen hetzelfde als in het verdwenen dorp?
24. Bent u daarna nog weer verhuisd? Waarom?

- **Na het verdwijnen:**

25. Komt u tegenwoordig nog wel eens op de plek van het dorp?
26. Waarom wel / niet?
27. Wat doet deze plek tegenwoordig nog met u?
28. Had u net na het verdwijnen nog veel contact met de andere ex-bewoners?
29. Heeft u nu nog contact met andere ex-bewoners? Waarom wel / niet?
30. Wat voor herinneringen heeft u aan het verdwenen dorp? (Positief of negatief)
31. Heeft het feit dat het dorp is verdwenen invloed op uw herinneringen?
32. Zit er verschil in de herinneringen aan andere woonplaatsen in vergelijking met herinneringen aan het verdwenen dorp?
33. Voelt u zich nog een bewoner van het verdwenen dorp?
34. Hoe lang al niet meer?
35. Voelt u zich in u huidige woonplaats net zo thuis als in het verdwenen dorp?
36. Waarom wel / niet?
37. Had u liever de situatie in Weiwerd gehad dat u huis nog bleef staan, maar u toch weg moest?
38. Was het belangrijk om in de buurt van de dorpen te gaan wonen?
39. Of wilde u juist zo ver mogelijk van de dorpen vandaan?
40. Nu u weet dat de industrie zich niet zo heeft ontwikkeld als gepland, vindt u het dan terecht dat u moest vertrekken?

Bedankt voor het interview.